

Primljeno: 17.3.2020.
Prihvaćeno: 28.5.2020.
DOI: 10.36506/av.63.6

Marijan Bosnar

Hrvatski državni arhiv
Zagreb, Hrvatska
mbosnar@arhiv.hr

KORESPONDENCIJA MIROSLAVA I BELE KRLEŽE U OSOBNIM I OBITELJSKIM FONDovima TE ARHIVSKIM ZBIRKAMA HRVATSKOGA DRŽAVNOGA ARHIVA

UDK: 821.163.42-6Krleža, M.
930.25(497.5)

Izvorni znanstveni rad

U članku se donosi pregled i osnovne značajke dosad u najvećoj mjeri neobjavljene korespondencije Miroslava i Bele Krleže koja se čuva u osobnim i obiteljskim arhivskim fondovima, te arhivskim zbirkama Hrvatskoga državnoga arhiva. Donose se podatci o njezinoj količini i vremenskom rasponu te sadržaju. Korespondencija sadržava Krležine prosudbe o raznim temama i pojedincima, rasvjetljuje njegove i Beline odnose s primateljima i pošiljateljima, kao i njihove preokupacije iz vremena njezina nastanka. Sadržaj, koji je opisan i visoko vrednovan, dodatno je upotpunjen činjenicama raspoloživima iz arhivskoga gradiva fondova i zbirki u kojima se korespondencija nalazi, te spoznajama iz objavljene publicističke i znanstvene literature o Miroslavu i Beli Krleži. Kontekstualizirana korespondencija iz fundusa HDA nadopunjuje dosad objavljenu Krležinu i Belinu korespondenciju, istovremeno ukazujući na važnost i potencijal osobnih i obiteljskih arhivskih fondova i zbirki kao izvora za najrazličitija istraživanja.

Ključne riječi: korespondencija; Miroslav Krleža; Bela Krleža; osobni arhivski fond; obiteljski arhivski fond; arhivska zbirka; Marijan Matković; Bogdan Radica

1. Uvod

Prema posljednjem objavljenom *Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske* iz 2006. književnici su najzastupljeniji među profesijama stvaratelja čije se gradivo trajno čuva u raznim ustanovama na području Republike Hrvatske, uključujući i arhive. Točnije 23%, odnosno 367 od ukupno 1.620 stvaratelja prema podatcima iz 2006. sačinjavali su pjesnici, romanopisci, prozaici, dramatičari i sl.¹ Hrvatski državni arhiv (HDA) u siječnju 2020. među 246 osobnih i obiteljskih arhivskih fondova pohranjenih u Odsjeku za arhivsko gradivo obitelji, pojedinaca i arhivske zbirke čuvao je i 11 osobnih fondova književnika (Milan Begović, Mile Budak, August Cesarec, Milan Ćurčin, Dragutin Domjanić, Stjepan Ivičević, Marijan Matković, Vesna Parun, Marija Peakic-Mikuljan, Ante Tresić-Pavičić i Ratko Zvrko), 3 obiteljska fonda također sadržavaju rukopisne ostavštine književnika (Đuro Stjepan Deželić, Velimir st. i Velimir ml. Deželić, Eugen Kumičić, Ivo i Luj Vojnović), a zbirka Razne osobe također sadržava fragmentarne ostavštine istaknutih pisaca (Josip Kozarac, Ksaver Šandor Gjalski i August Harambašić).² Krajem 2019. fizički su u HDA preuzete vrijedne rukopisne ostavštine književnika Predraga Matvejevića i Ivana Supeka, te će one po dovršetku osnovne arhivističke obrade i pravnoga prijenosa vlasništva formalno nadopuniti sveukupnu cjelinu književnih ostavština u fundusu HDA.

Rukopisna ostavština književnika Miroslava Krleže (1893.-1981.) i njegove supruge, glumice Bele (pravo ime Leposava) rođ. Kangrga (1896.-1981.) pohranjena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK) u Zagrebu (signatura HR-NSK-300) u količini od 240 svežnjeva (351 mapa) u kojima se nalazi i zaprimljena korespondencija i koncepti njihove korespondencije namijenjene drugima.³ U Hrvatskom državnom arhivu njihova se poslana i primljena korespondencija čuva u sklopu 12 osobnih i obiteljskih arhivskih fondova i jednoj zbirci. Brojčanim redoslijedom signatura to su: HR-HDA-772. Obitelj Tarnik, HR-HDA-781. Obitelj Vojnović, HR-HDA-803. Jurišić Blaž, HR-HDA-1014. Cesarec August, HR-HDA-1043. Karaman Igor, HR-HDA-1057. Mandić Ante, HR-HDA-1059.

¹ O osobnim arhivskim fondovima književnika u Republici Hrvatskoj, njihovoj obradi i čuvanju, kao i ukupnoj statistici stvaratelja arhivskoga gradiva na području Hrvatske do 2006. usp. Melina Lučić, *Osobni arhivski fondovi: Arhivistički pogled na prikupljanje, obradu i interpretaciju rukopisnih ostavština u baštinskim institucijama* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014), str. 59-64, 69-70, 77-85, 212-214; Melina Lučić, "Osobni arhivski fondovi i specijalizirani arhivi na primjeru književnika," u *Radovi 46. savjetovanja hrvatskih arhivista: Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan arhiva*, ur. Silvija Babić (Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2012), str. 83-94.

² Podatci iz internoga popisa fondova i zbirki Odsjeka za arhivsko gradivo obitelji, pojedinaca i arhivske zbirke. Marijan Bosnar, Melina Lučić, "HR-HDA-1801. Razne osobe," (arhivski popis fonda, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, prosinac 2019).

³ Josip Kolanović, *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske: Sv. 1* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2007), str. 75. Detaljnije informacije o Krležinoj rukopisnoj ostavštini pohranjenoj u NSK, uključujući i korespondente, vremenski raspon korespondencije i količinu, dostupne su u: Ivan Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže: Katalog* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2003).

Matasović Josip, HR-HDA-1769. Radica Bogdan, HR-HDA-1779. Stulli Bernard, HR-HDA-1791. Trnina Milka, HR-HDA-1801. Zbirka Razne osobe, HR-HDA-2044. Begović Milan i HR-HDA-2076. Matković Marijan.

Različite ukupne količine i sadržajne vrijednosti, ta je korespondencija dosada velikom većinom neobjavljena i neistražena, te je stoga nakana ovoga članka među ostalim usmjeriti pozornost ka njezinu sadržaju i važnosti, osobito stoga što navedeni fondovi i zbirke sadržavaju i korespondenciju koju su njihovi stvaratelji namijenili Miroslavu Krleži, a taj je aspekt Krležine korespondencije, jednako kao i korespondencija Bele Krleže, manje istražen od korespondencije koju je Krleža uputio drugima. Sačuvana korespondencija Miroslava Krleže u HDA pisana je i rukom i strojopisom, potonja neovisno o službenom ili privatnom karakteru njezina sadržaja i često s manjim rukopisnim ispravcima, što je i razumljivo s obzirom na to da je dugogodišnja funkcija direktora Leksikografskoga zavoda Krleži omogućila diktiranje pisama. Pisma Bele Krleže pisana su specifičnim rukopisom, koji iziskuje podrobnije poznavanje da bi ga se moglo pročitati.

Dosada je važnost poslana korespondencije Miroslava Krleže, s obzirom na njezinu višestruku važnost za njegovo vrednovanje kao književnika, ali i njegovih osobnih nazora, razmišljanja i dnevnih preokupacija, zajedno s njezinom (ne)istraženošću, podjelom prema temi, karakteru i primateljima, naglasio Đorđe Zelmanović u enciklopedijskoj natuknici objavljenoj u prvom svesku enciklopedije *Krležijana*.⁴ Od objavljenih izdanja koja se odnose na tu temu izdvaja se izbor iz Krležine korespondencije upućene raznim primateljima objavljen 1988. u posljednjem svesku njegovih sabranih djela u nakladi Oslobođenja iz Sarajeva. U Zagrebu je 2015. objelodanjeno dugogodišnje međusobno korespondiranje Krleže i Bele koje se čuva u NSK, a pojedina Krležina pisma u većoj ili manjoj mjeri citirali su u svojim knjigama o Krleži Enes Čengić i Stanko Lasić.⁵

Uz izuzetak osobnoga fonda Josipa Matasovića, korespondencija u navedenim fondovima i zbirkama HDA analizirana je sukladno količinskoj zastupljenosti u pojedinom fondu, odnosno zbirci, počevši s najvećom količinom u osobnom fondu Marijana Matkovića do fondova s jednim do dva komada korespon-

⁴ Đorđe Zelmanović, "Korespondencija," u *Krležijana: 1: A-Lj*, ur. Velimir Visković (Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), str. 474-481.

⁵ Usp. Miroslav Krleža, *Pisma* (Sarajevo: Oslobođenje, 1988) s uvodnim tekstom Saše Vereša; Miroslav Krleža, *Bela, dijete drago* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2015) s uvodom Vlahe Bogišića; Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1956-1975): Balade o životu koji teče* (Zagreb: Globus, 1985); Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Trubač u pustinji duha* (Zagreb: Globus, 1985); Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Ples na vulkanima* (Zagreb: Globus, 1985), pogrešno je naveden opseg godina na naslovnici: knjiga obuhvaća razdoblje od 1978. do 1979. godine; Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1980-1981): U sjeni smrti* (Zagreb: Globus, 1985); Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1981-1988): Post mortem I* (Sarajevo: Svjetlost, 1990); Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1989-1990): Post mortem II* (Sarajevo: Svjetlost, 1990); Stanko Lasić, *Krleža: Kronologija života i rada* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982).

dencije čija je sadržajna vrijednost u pojedinim slučajevima efemerna, ali se zbog potpunosti ipak spominje.⁶ Kod fondova i zbirki s više komada korespondencije pojedini su komadi obrađeni kronološkim redoslijedom prema godini ili datumu naznačenom na pismu. Za stvaratelje kod kojih je korespondencija količinski zastupljenija navedeni su i osnovni biografski podatci upotpunjeni osvrtom na njihov odnos s Miroslavom i/ili Belom Krležom, a isti su u kraćoj inačici spomenuti i kod stvaratelja gdje to zahtijeva sadržajni kontekst korespondencije.

2. Osobni fond Marijana Matkovića

U osobnom fondu Marijana Matkovića (HR-HDA-2076) sadržano je 40 komada korespondencije čiji su pošiljatelji Miroslav ili/i Bela Krleža (11 pisama, 23 razglednice, 5 čestitki i 1 brzopis) u vremenskom rasponu od 1948. do 1980. godine.⁷

Marijan Matković (1915.-1985.) jedan je od najplodnijih hrvatskih dramatičara, čiji je rani opus razvijan pod Krležinim utjecajem. U kasnijoj fazi, obradom antičkih mitova, naglašavao je dvojbe suvremenoga čovjeka i društva, a u posljednjim dramama zaokupljen je slomom iluzija poslijeratne generacije. Tijekom studentskih dana surađivao je u časopisu *Pečat*, koji je 1939. pokrenuo Krleža. Pisao je o Krležinu dramskom stvaralaštvu, objavio je 1977. za pariškoga izdavača monografiju o Krleži na francuskom jeziku te je uz Krležu bio 1962. u sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU) jedan od glavnih pokretača časopisa *Forum*, kojemu je u razdoblju 1962.-1963. i 1966.-1985. bio glavnim urednikom. Bio je i intendant Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu od 1949. do 1953., kada je i Bela Krleža bila članica dramskoga ansambla, a od 1954. do 1978. obavljao je dužnost tajnika Razreda za suvremenu književnost JAZU.⁸ Miroslava i Belu Krležu, uslijed dugogodišnje suradnje u JAZU, časopisu *Forum* i HNK, s Matkovićem, njegovom suprugom i sinom vezivalo je i blisko prijateljstvo (Slika 1). Bez obzira na izvjesno zahlađenje odnosa tijekom 1970-ih

⁶ Matasovićevo korespondiranje s Krležom obrađeno je u: Marijan Bosnar, "Korespondencija Josipa Matasovića u njegovom osobnom arhivskom fondu u Hrvatskom državnom arhivu," *Arhivski vjesnik* 53 (2010): str. 318.

⁷ Marijan Bosnar, "HR-HDA-2076. Matković Marijan," (abecedni popis korespondenata po arhivskim kutijama, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019), str. 24. U NSK su sačuvana 3 pisma koja je Krleža uputio Matkoviću od 1963. do 1970., 24 privatna pisma koja je Matković uputio Miroslavu Krleži od 1947. do 1975. zajedno sa suprugom Zorom i sinom Ivanom Vanjom, te njihovih 7 pisama upućenih Beli Krleži od 1948. do 1979. godine. Osim toga je u tamošnjoj Krležinoj ostavštini zasebno sačuvana i popisana službena korespondencija koju je Matković uputio Miroslavu Krleži s drugim osobama u sklopu tadašnje JAZU, časopisa *Forum* i Udruženja dramskih autora Jugoslavije. Usp. Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 160, 209, 214, 292, 400-401, 545 i 637.

⁸ Usp. Biserka Rako i Vlaho Bogišić, "Matković, Marijan," u *Krležijana: 2: M-Ž*, ur. Velimir Visković (Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), str. 24-26; "Matković, Marijan," u *Hrvatska enciklopedija: 7: Mal-Nj*, ur. August Kovačec (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005), str. 141.

*Slika 1. Fotografija Bele Krleže i
Marijana Matkovića, u Iki, 31.
ožujka 1973. HR-HDA-2076.
Marijan Matković, 163. (kut. 19)*

zbog Krležina neangažiranja u obrani Matkovića nakon skandala s predstavom *General i njegov lakrdijaš*, njihove su veze potrajale sve do Beline i Krležine smrti, o čemu je, nedugo pred smrt, u rujnu 1981. posvjedočio i Krleža kada ga je Enes Čengić upitao javlja li mu se Matković: »Da, javi se. Mnogo je Marijan mečeva vodio u obranu moje ličnosti i mnogo je mojih tekstova u *Forumu* objavio...«⁹

Stoga ne čudi što je u Matkovićevu osobnom arhivskom fondu sačuvana veća količina korespondencije Krležinih. Kronološki prvo sačuvano pismo uputila je Matkoviću kao intendantu HNK Bela Krleža iz Pariza 14. veljače 1950., gdje je sa suprugom boravila od listopada 1949. radi Krležina vodećega angažmana oko organiziranja *Izložbe srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije*.¹⁰

⁹ Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1980-1981)*, str. 321. U časopisu *Forum* Krleža je u nastavcima objavio svoj posljednji roman *Zastave*, treću knjigu romana *Banket u Blitvi*, odabrane dnevničke zapise i članke, a Matković je 1982. uredio trobroj posvećen Krleži, s književnim i znanstvenim priložima, sjećanjima i dokumentima. Dugotrajnost i bliskost prijateljevanja obitelji Matković s Miroslavom i Belom Krležom potvrdio mi je 2016. prilikom predaje očeve rukopisne ostavštine HDA i Matkovićev sin Ivan Vanja.

¹⁰ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 18. Pismo B. Krleže od 14. veljače 1950. (kut. 4); Lasić, *Krleža*, str. 349-350 i 352; Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1981-1988)*, str. 235-236.

U pismu mu javlja da je zbog pitanja »tehničke naravi« otvorenje izložbe odgođeno za ožujak, što je utjecalo na njihov neplanirani produljeni boravak u francuskoj prijestolnici, zbog čega moli Matkovića da to uzme u obzir u vezi s repertoarom HNK u kojem je igrala. Bela opisuje i djelić ozračja njihove tamošnje životne rutine: »Živimo u suludom tempu teatra, muzeja, crkava, cirkusa, galerija, crnačkih (sic!) kaleta i ambasade.¹¹ Burno i bučno i zanimljivo i ako to nije onaj Paris više koji mi poznajemo.« Prema Belinim riječima Krleža je u dobroj formi i dobrom raspoloženju.

Drugo pismo Matkoviću poslali su Miroslav i Bela Krleža također iz Pariza 26. ožujka 1950., a u obliku faksimila objavio ga je Enes Čengić.¹² Krleža na početku pisma moli Matkovića da pozdravi u njegovo ime kolege pisce Petra Šegedina, Jožu Horvata i Ervina Šinka, kao i »sve ostale agbabe naše književne bulumente«, nastavljajući neformalno: »Nisam se nikome od Vas javio, dakako: Balkanci se načelno ne dopisuju.« Uz obavijest da u Parizu ostaje do 15. travnja, također moli Matkovića da obavijesti ministra prosvjete Narodne Republike Hrvatske Ivu Babića, pod čijom je nadležnosti tad bio nadzor i organizacija rada kazališta, ili njegova zamjenika, da je pisao u Beograd radi produženja Belina dopusta i da će odluka o tom sigurno stići u ministarstvo, ali da u međuvremenu želi izbjeći eventualne administrativne neprilike. Ispričavajući se na dosađivanju Matkoviću oko toga, Krleža zaključuje pismo citirajući Matoša: »em smo horvati«. Bela pak u *post scriptum* naglašava da bi desetodnevno kašnjenje na probe za predstavu *Mala Lisica*¹³ uspjela nadoknaditi jer je otprije upoznata s tom dramom te ujedno spominje mogućnost da svojom intervencijom osigura angažman istaknutoga scenografa i slikara Ljube Babića (koji je tada također bio u Parizu) radi izrade kostima za tu predstavu, za koje po potrebi ona može u Parizu nabaviti i materijale. U tim redcima Bele Krleže naziru se natruhe njezina povlaštenoga statusa u HNK, koje jasnije dolaze do izražaja u jednom od kasnijih pisama.

Treće pismo uputila je Bela Krleža u četvrtak 3. rujna 1953. (no bez navođenja godine) iz hotela Kvarner u Opatiji tijekom godišnjega odmora.¹⁴ Riječ je ponovno o pismu koje se odnosi na Beline obveze u kazalištu, jer u njemu traži Matkovića da zamoli glavnoga tajnika Drame Jagarića¹⁵ da joj brzojavno naznači termine proba u kazalištu od 7. rujna kako bi se na vrijeme s Krležom vratila u

¹¹ Misli na tamošnje jugoslavensko veleposlanstvo, kojemu je tada na čelu bio Krležin dugogodišnji suradnik i prijatelj Marko Ristić.

¹² HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo M. Krleže od 26. ožujka 1950 (kut. 3).

¹³ Riječ je o drami *Male lisice* američke književnice Lillian Hellman u kojoj je Bela tumačila ulogu Regine Giddens. Usp. Nikola Batušić, "Bela Krleža: Kronologija," *Muzej Grada Zagreba*, str. 8., pristupljeno 12. siječnja 2020., <http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Bela%20kronologija%20screen.pdf>.

¹⁴ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo Bele Krleže od 3. rujna (kut. 3). S obzirom na to da je pismo naslovljena »Dragi naš intendante«, može ga se sa sigurnošću datirati u 1953., jer je jedino tada tijekom Matkovićeva intendantskoga mandata (1949.-1953.) navedeni datum bio četvrtak.

¹⁵ Riječ je o glumcu Vladimiru Jagariću.

Zagreb. S obzirom na to da je u travnju te godine već premijerno odigrala Klaru u Krležinoj drami *Leda*, a iduću je novu ulogu Gospođe Vang u drami *Biserna rijeka* kineskoga pisca Hsiunga Shih-Ija premijerno odigrala tek u studenom 1954., može se pretpostaviti da ju nisu očekivale veće nove kazališne obveze.¹⁶ Pismo je uz srdačne pozdrave supotpisala dugogodišnja prijateljica Krležinih, književnica Irina Aleksander-Kunjina.

Četvrto kratko pismo koje je Miroslav Krleža uputio Matkoviću iz Zagreba 29. siječnja 1962. svjedoči o Krležinoj posvemašnjoj uključenosti u poslove oko objave časopisa *Forum*.¹⁷ U njemu Krleža Matkoviću ukazuje na propust: nije tiskana »šlafna«¹⁸ (crvena ili žuta) za knjižarske izloge, da bi se time skrenula pažnja da se pojavio drugi broj«. Također ga obavještava da je pripremio za tisak 85 stranica romana *Zastave*, koji je i počeo izlaziti u nastavcima od idućega broja *Foruma*.

U petom pismu poslanom iz Zagreba 3. svibnja 1963. Krleža moli Matkovića za intervenciju oko tiskanja neimenovanoga prijevoda rukopisa Mavra Orbinija iz pera Krešimira Lukatele u sklopu naklade JAZU, šaljući mu ujedno kopiju Lukatelina pisma i pisma koje je Krleža uputio predsjedniku JAZU Grgi Novaku.¹⁹ Riječ je o prijevodu s talijanskoga na hrvatski jezik Orbinijeva rukopisa *Il Regno degli Slavi* ("Kraljevstvo Slavena"). Krleža u pismu Matkoviću naglašava da su prijevod pozitivno recenzirali Antun Barac, Petar Skok i Josip Torbarina, a dva pisma iz priloga ocrtavaju i pozadinu cijeloga slučaja: Krležinom je intervencijom 1949. JAZU angažirala Lukatelu, koji je dovršio prijevod, ali on sljedećih 14 godina nije tiskan, čime je, prema Krležinu mišljenju u pismu Novaku, u pitanje doveden ugled JAZU. Lukatela u pismu Krleži slično opisuje kronologiju cijeloga slučaja. Prema istraživanju Viktorije Franić Tomić, koja se je pozabavila korespondiranjem Miroslava Krleže i Grga Novaka, bez obzira na svesrdno Krležino zalaganje Lukatelin prijevod u konačnici nikad nije objelodanjen, pa ga je pretekao prijevod Zdravka Šundrice objavljen u Beogradu 1968. godine.²⁰

Šesto Krležino pismo Matkoviću od 3. lipnja iste godine objavljeno je u spomenutoj knjizi korespondencije u sklopu Krležinih sabranih djela.²¹ U njemu Krleža iskazuje nezadovoljstvo dvogodišnjim funkcioniranjem i izlaženjem časopisa *Forum*, posebice zbog »gnjevnih i bučnih ispada« u predsjedništvu JAZU u

¹⁶ Batušić, "Bela Krleža," str. 8-9.

¹⁷ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo Miroslava Krleže od 26. siječnja 1962. (kut. 3).

¹⁸ Šlafna, njem. vrpca.

¹⁹ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo Miroslava Krleže od 3. svibnja 1963. s dva priloga (kut. 3).

²⁰ Viktorija Franić Tomić, "Nepoznati dokumenti o Grgi Novaku i Miroslavu Krleži, koji osvjetljavaju kulturnu atmosferu sredine stoljeća u Hrvatskoj," *Croatica et Slavica Iadertina* 6 (2010): str. 320.

²¹ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo Miroslava Krleže od 3. lipnja 1963. (kut. 3); Krleža, *Pisma*, str. 233-234.

vezi s njegovim financiranjem. To je Krležu u tolikoj mjeri ogorčilo da je Matkoviću najavio ne samo prekid daljnje suradnje s časopisom, nego je usto zatražio da Matković, u svojstvu tajnika Književnoga odjela JAZU, obavijesti predsjedništvo o njegovu zahtjevu da ga se briše s popisa članova Akademije. Kontekst takve Krležine reakcije nalazi se u činjenici da su neimenovani pojedinci iz vodstva JAZU u to vrijeme naumili pokrenuti pod istim institucionalnim okriljem sličan časopis, navodeći kao razlog navodnu povlaštenost časopisa *Forum* u okviru Književnoga odjela, što je Krleža kao njegov najugledniji član i jedan od glavnih pokretača *Foruma* zacijelo shvatio i kao osobni napad i proziv.²² Bez obzira na trenutačnu kategoričnost, Krleža je ipak odustao od nauma iskazanoga u tom pismu, te je ostao suradnik časopisa *Forum* i član JAZU, koja mu je povodom 80. rođendana i 60. obljetnice književnoga rada posebnom poveljom od 10. prosinca 1973. odala priznanje kao »svom izuzetno zaslužnom članu i najistaknutijem hrvatskom književniku za njegov svestrani prilog kulturnoj afirmaciji hrvatskoga naroda«.²³

Sljedeće po redu pismo koje je Bela Krleža uputila Matkoviću 8. svibnja bez navedene godine sadržajno je najzanimljivije, jer dodatno rasvjetljava njezin povlašten položaj koji joj je u dramskom ansamblu HNK osiguravala činjenica da je bila udana za osobu Krležina književnoga i društvenoga ugleda.²⁴ Pismo upućeno »dragom Marijančeku« Bela je poslala iz kuće u neimenovanom mjestu, gdje se je odmarala s Krležom i gdje ih je posjetio i »Tonček«,²⁵ a za pretpostaviti je da je u pitanju jedno od triju mjesta za odmor u kojima su njih dvoje često boravili od sredine 1950-ih: Brijuni, Opatija ili vila Bistrica u Tržiču.²⁶ Poslije kratkoga uvoda Bela prelazi na razlog zbog kojega piše: moli Matkovića da sugeriira upravi Drame HNK postavljanje na repertoar komedije *Peludna groznica* (eng. *Hay Fever*) poznatoga engleskoga dramskoga pisca Noëla Cowarda, koja je tada, prema Belinim riječima, doživljavala velik uspjeh u Londonu zahvaljujući Laurenceu Olivieru. Taj detalj omogućava pobliže datiranje pisma, jer je Olivier kao umjetnički ravnatelj novoosnovanoga londonskog kazališta National Theatre pozvao Cowarda da režira obnovu te drame i ona je premijerno izvedena 27.

²² Vlaho Bogišić, "Forum," u *Krležijana: 1: A-Lj*, ur. Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), str. 267.

²³ Digitalni snimak te povelje s potpisima predsjednika JAZU Grge Novaka i glavnoga tajnika Drage Grdenića bio je u prosincu 2012. dostupan na mrežnim stranicama Miljenka Jergovića kao dodatak jednomu od tamo objavljenih njegovih tekstova o Miroslavu Krleži (<https://www.jergovic.com/>), pristupljeno i pretraženo 12. siječnja 2020, no na tim ga stranicama više nije moguće pronaći. Taj sam snimak tada pospremio na kućno računalo i posjedujem ga do danas. Izvornik nije na popisu gradiva u već citiranom katalogu Krležine ostavštine u NSK.

²⁴ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo Bele Krležu od 8. svibnja bez navedene godine (kut. 3).

²⁵ Nadimak Krležinih za kipara Antuna Augustinčića.

²⁶ Dinko Foretić, "Životopis," u *Krležijana: 2: M-Ž*, ur. Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), str. 583.

listopada 1964., zadržavši se na repertoaru još samo tijekom iduće godine, stoga je to Belino pismo zasigurno napisano 1965. godine.²⁷

Bela zatim nastavlja da bi željela igrati u toj predstavi, jer je to »divan komad za izludirati se konačno ako još budem živa dotle«. Kao moguće redatelje predlaže Bojana Stupicu i Georgija Para, smatrajući da bi joj ta jedna uloga bila dovoljna za čitavu sezonu. Apelirajući na Matkovića da hitno razgovara s »kompetentnima«, Bela privodi pismo kraju šaljivom tvrdnjom: »Sada vidim da Vam pišem kao prava stara glumica.« Ta se Cowardova drama ipak nije našla na dramskom repertoaru HNK, a Bela se nakon toga pisma više nije pojavila na tamošnjoj pozornici, te je 31. kolovoza 1966. umirovljena.²⁸

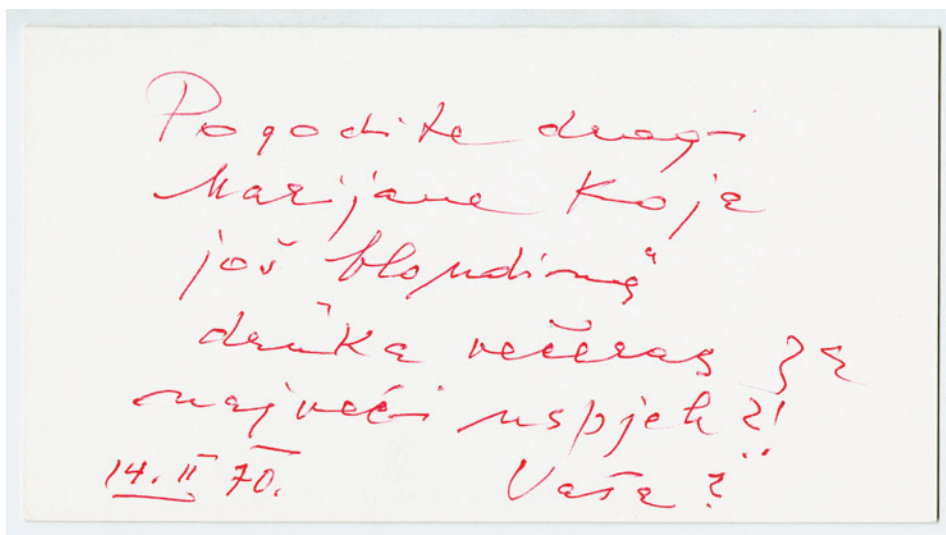
Bez obzira na taj konkretan neuspjeh, pismo svejedno ocrtava obrise Belina povlaštenoga statusa unutar dramskoga ansambla HNK. Zahvaljujući osobnim vezama i suprugovu društvenom statusu, njezin utjecaj nadilazio je puko sugeriranje repertoara. O tome bez zlobe i s razumijevanjem svjedoči Belina glumačka partnerica iz HNK, dramska glumica Eliza Gerner: »Danas više nije tajna da je Bela kao Krležina supruga imala u kazalištu privilegiranu poziciju. Belin povlašten položaj u teatru bio je zapravo dvostruki mač, budući da je bila u situaciji da bira sebi uloge, a katkada bi izabrala pogrešnu. Ona je željela igrati pozitivni i dopadljivi lik u salonskom ambijentu u elegantnim kostimima. Savršeno je interpretirala Nušićeve likove, ali ih je energično odbijala... Bela je dobivala na čitanje tekstove koji bi došli u obzir za repertoar kazališta. Imala je svog redatelja, kostimografa, garderobijerku, sama je birala materijale za kostime i vlasulje. Ona nije iskorištavala svoju situaciju, njoj su privilegije bile nametnute. Jednom je ipak prekoračila granicu. Na glavnom pokusu "Staklene menažerije" Bela je ugledala apstraktnu inscenaciju Božidara Rašice. Bilo je to vrlo zanimljivo, visoko umjetničko scenografsko rješenje, ali Bela nije vidjela realističke detalje (namještaj), vrata, rekvizite, već samo nekoliko kubusa i njoj se učinilo da u takvom dekoru neće moći igrati. Zahtijevala je da se izmjeni inscenacija, no Rašica na to nije pristao. Tada je zamijenjen Rašica.«²⁹

Slično iskustvo po pitanju Belina posebnoga statusa u ansamblu iz vremena upravljanja Dramom HNK (1946.-1950.) ispriopovijedao je Enesu Čenjiću književnik Ranko Marinković: »Neposredno poslije rata Bela Krleža je nosila

²⁷ Usp. "Hay Fever," Theatricalia, pristupljeno 12. siječnja 2020., <https://theatricalia.com/play/2w8/hay-fever/production/9yk>; Sheridan Morley, *Noël Coward* (London: House Publishing, 2005), str. 132.

²⁸ Batušić, "Bela Krleža," str. 10.

²⁹ Usp. Eliza Gerner, *Oproštaj s Gvozdom: Razgovori s Krležom* (Zagreb: Birotisak, 1993), str. 29; Eliza Gerner, *Kazalište kao sudbina: Hrvatske dramske dive* (Zagreb: Hena com, 2001), str. 75. U Rašićinu osobnom fondu koji je u postupku sređivanja u HDA sačuvan je njegov koncept pisma upućenoga intendantu Matkoviću 1952. u kojem brani smislenost svojega scenografskoga rješenja, predlažući minimalne preinake ili povlačenje iz projekta. Matković je u također sačuvanom odgovoru javio Rašici da prihvaća potonju odluku (HR-HDA-1770. Rašica Božidar, 841. Scenografski rad – "Staklena menažerija", kut. 134).

Slika 2. Čestitka Bele Krleže upućena Marijanu Matkoviću, 14. veljače 1970., povodom premijere njegove drame 'General i njegov lakrdijaš'. HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. (kut. 3)

više glavnih uloga u Drami Hrvatskog narodnog kazališta... S Belom nije bilo lako raditi. Prvo, nije željela alternacije za svoje uloge, a svako malo je tražila odsustvo: mora s Krležom ovdje, mora ondje... Drama paralizirana, igra samo opera, dramski ansambl ne može zbog Bele, a opera protestira. Mnogo sam joj puta na to skrenuo pažnju, ali nije baš marila, a kad sam joj napisao upozoravajuće pismo jako se uvrijedila. Prenaglašeno je bila svjesna čija je žena. S druge strane, imala je ne samo glumački već i ljudski šarm i toplinu, znala je voljeti, ali isto tako i ne voljeti.³⁰

Šarmom odiše i Belino kratko pismo koje je Matkoviću uputila 14. veljače 1970.: »Pogodite dragi Marijane koja još blondina druka večeras za najveći uspjeh?! Vaša?« (Slika 2).³¹ Toga je dana praižvedena Matkovićeva nova drama *General i njegov lakrdijaš* u zagrebačkom HNK, koja je protekla uz glasno protestiranje studenta prorektora Ivana Zvonimira Čička. Na izvedbi nekoliko dana iza toga došlo je do skandala, također zbog načina na koji je Matković i u toj svojoj drami o

³⁰ Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1981-1988)*, str. 379. O glumačkoj izražajnosti i disciplini govora koja je krasila Belu Krležu svjedoči i sačuvani zvučni zapis njezine interpretacije barunice Castelli iz radijske adaptacije Krležine drame *Gospoda Glembajevi*, uloge koju je na pozornici HNK tumačila više od 30 godina (1929.-1960.), objavljen 2003. na CD-u *Recitacije, dramski monolozi i prizori 1909-1952* u nakladi HDA.

³¹ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Čestitka Bele Krleže od 14. veljače 1970. (kut. 3).

Nikoli Šubiću Zrinskom koristio već ranije upotrebljavan autorski pristup humaniziranja junaka i bogova, prikazujući ih kao smrtnike, sa svim manama i porocima. Zrinski je u interpretaciji Tonka Lonze dio vremena na sceni, prilikom odijevanja za svoju "povijesnu smrt", proveo u donjem rublju. Skupina od nekoliko desetaka za tu svrhu smišljeno okupljenih bukača tada je, u vrijeme Hrvatskoga proljeća, takav scenski čin okarakterizirala kao vrijeđanje nacionalnih osjećaja, glasno negodujući i zviždeći. To je dovelo do intervencije glumca Fabijana Šovagovića s pozornice, a zatim i redatelja Mladena Škiljana. Ubrzo je drama skinuta s repertoara. Dio studenata galamdžija bio je uhićen i osuđen na zatvorske kazne, a Marijan Matković se u otvorenom pismu upućenom sucu za prekršaje u Zagrebu usprotivio njihovu kaznenom progonu i uzeo ih u zaštitu.³²

Deveto pismo uputio je Krleža Matkoviću 18. prosinca 1970. iz Zagreba, a njegov je sadržaj objavljen.³³ Prema sadržaju pisma moguće je utvrditi da se Krležina neimenovana referenca na pročitano poglavlje izvjesne studije o književniku Ulderiku Donadiniju zapravo odnosi na tekst Ante Franića o Donadiniju objavljen u knj. 365 niza *Rad JAZU* iz 1972., čiji je urednik bio Matković. U pismu Krleža odlučno otklanja autorovu tvrdnju da je njegova novela *Smrt Rikarda Harlekinija*, prvi put objavljena 1925. u časopisu *Književna republika*, utemeljena na Donadinijevoj ličnosti i životu. Krleža čak i ne spominje očitu parafrazu Donadinijeva imena i prezimena koja se nalazi u imenu i prezimenu glavnoga junaka njegove novele, nego naglašava da je riječ o varijaciji na temu Donadinijeve smrti. Uz nekoliko dodatnih pojašnjenja pismo završava Krležinim blagim prijekorom: »Ovako površno mogu se pisati novelete, ali ne studije, što još uvijek ne znači da ovu pisaniju ne treba štampati. Svi ljudi koji pišu, potpisuju svoje tekstove na vlastitu odgovornost.«

Posljednja dva pisma iz Matkovićeva fonda nemaju bitniju vrijednost. U pismu od 4. lipnja 1977. Krleža, tada već teže pokretan zbog artroze oba koljena, moli Matkovića da ga kao tajnik Odjela za književnost JAZU ispriča predsjedništvu zbog nemogućnosti nazočenja godišnjoj skupštini, a Belino pismo datirano 22. veljače bez godine prijateljski nazdravlja Matkoviću povodom izvjesnoga uspjeha.³⁴

³² O prijedorima oko predstave usp. Gerner, *Oproštaj s Gvozdom*, str. 57-58; Eliza Gerner, "Uspomena na Marijana," *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost* 10, br. 29-30 (2007): str. 158; Boris Senker, "Glasna publika," *Dani hrvatskog kazališta* 42 (2016): str. 85-88. Zahvaljujem g. Branku Matanu, koji je kao gimnazijalac nazočio prvoj reprizi predstave, na detaljnijim informacijama u vezi s tim skandalom. Rukopis drame, koncept Matkovićeva otvorenoga pisma, kao i anonimna uvredljiva pisma koja je dobivao nakon toga incidenta sačuvana su u fondu: HR-HDA-2076. Matković Marijan, 12. Autorski rad-drama "General i njegov lakrdijaš" (kut. 3). To je Matkovićevo pismo objavljeno 27. veljače 1971. u listu *Telegram*.

³³ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo Miroslava Krleže od 18. prosinca 1970. (kut. 3); Krleža, *Pisma*, str. 234.

³⁴ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 18. Pismo Miroslava Krleže od 4. lipnja 1977. (kut. 4) i 11. Pismo B. Krleže od 22. veljače nepoznate godine (kut. 3).

Sačuvane 23 razglednice koje su Miroslav i Bela Krleža uputili Matkoviću i njegovoj supruzi Zori još su jedan dokaz dugogodišnje prijateljske naklonosti i bliskosti. Premda nisu uvijek datirane niti je poštanski žig s datumom uvijek čitljiv, vremenski ih je moguće smjestiti u razdoblje od 1948. do 1970-ih. Krležini su ih slali sa svojih putovanja diljem svijeta, iz Švicarske, Budimpešte, Kartuma i Moskve (kamo su 1962. i 1965. putovali u pratnji Josipa Broza Tita), Beča, Lascauxa ili domaćih lokacija poput Brijuna, Opatije, Bleda i Tržiča. Ograničen prostor za pisanje kao da je Beli bio poticaj za kratke i šaljive dosjetke. Primjerice, 1968. javila se je iz Budimpešte: »Divno je u gradu od 9 mostova i 17 teatarata i 2 milijuna dobrih Mađara!« S Bleda u kolovožu 1964. lamentira zbog kraja ljeta: »Jedno divno ljeto ide kraju... do viđenja u kišnoj kabanici.« Na Tržiču 2. kolovoza 1960. zateklo se je brojno društvo, što je popratila komentarom: »Sada nas je kod stola 13! Samo ne znamo tko je Isus?« Razglednica s odmora na Brijunima najvjerojatnije iz 1952. otkriva da je vodila brigu o Krleži koji tad nije bio s njom: »Tamo gdje su i Rimljani sunčali svoje reumatizme dobro je i meni. Pobrinite se malo i za mog samca!« Krležini su doprinosi na zajedničkim razglednicama konvencionalniji, ali redoviti.³⁵

Kao dodatak jednoj od cjelina korespondencije Krležinih Matković je sačuvao rukopisni i strojopisni koncept pisma na njemačkom jeziku koji je 1969. naslovio na Odbor za Nobelovu nagradu švedske Akademije, predlažući im da se Krleži dodijeli Nobelova nagrada za književnost. Naglašavajući Krležinu važnost za svjetsku književnost, Matković na kraju pisma zaključuje: »Na kraju bih još želio spomenuti da je Miroslav Krleža (rođ. 1893) samo dovršio svoj ogroman roman *Zastave* u 6 (sic!) knjiga, riječ je o piscu koji je unatoč svojim godinama još uvijek aktivan kao jedan od najmoćnijih glasova savjesti današnje svjetske literature.«³⁶

3. Zbirka Razne osobe

Arhivska zbirka Razne osobe (HR-HDA-1801) sadržava fragmentarno sačuvano gradivo raznih stvaratelja koje zbog svoje fragmentarnosti ili manje trajne vrijednosti ne čini zasebne osobne arhivske fondove. U siječnju 2020. u zbirci je bilo pohranjeno gradivo više od 270 osoba u 79 arhivskih kutija.³⁷ Jedna

³⁵ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. 23 razglednice koje su Miroslav i Bela Krleža uputili Marijanu i Zori Matković (kut. 3).

³⁶ HR-HDA-2076. Matković Marijan, 11. Pismo koje je Marijan Matković 13. siječnja 1969. uputio Odboru za Nobelovu nagradu (kut. 3). Kao što je poznato, roman *Zastave* u konačnom obliku obuhvaća 5 knjiga, a šesta, na kojoj je Krleža za života radio i čiji je sadržaj otkrio nekim svojim sugovornicima poput Josipa Šentije, nije pronađena u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Usp. Miroslav Krleža, *Dnevnik* (Sarajevo: Oslobođenje, 1981), str. 464 i 467; Josip Šentija, *S Krležom nakon '71.: Zapisi iz leksikografskog rokovnika* (Zagreb: Školska knjiga, 2011), str. 213; Lasić, *Krleža*, str. 423.

³⁷ Usp. Bosnar i Lučić, "HR-HDA-1801." Zbirka je otvorenoga karaktera i kontinuirano se u nju pohranjuju nove akvizicije gradiva.

od njih je i Aleksandar Keško (1931.-?), kulturni radnik koji je djelovao u današnjem Bosanskom kulturnom centru u Sarajevu, tada poznatom pod nazivom Radnički univerzitet "Đuro Đaković". U zbirci su sačuvana pisma koja je Keško primio od raznih utjecajnih imena s područja kulture druge polovice 20. stoljeća, uključujući sociologa Rudija Supeka, kipara Antuna Augustinčića, skladatelje Jakova Gotovca i Borisa Papandopula, povjesničara i političara Franju Tuđmana i dr., te 6 pisama koja mu je uputio Krleža i s tim u vezi 3 pisma koja je Keško primio nakon Krležine smrti od Enesa Čengića u vezi objave Krležinih pisama.³⁸

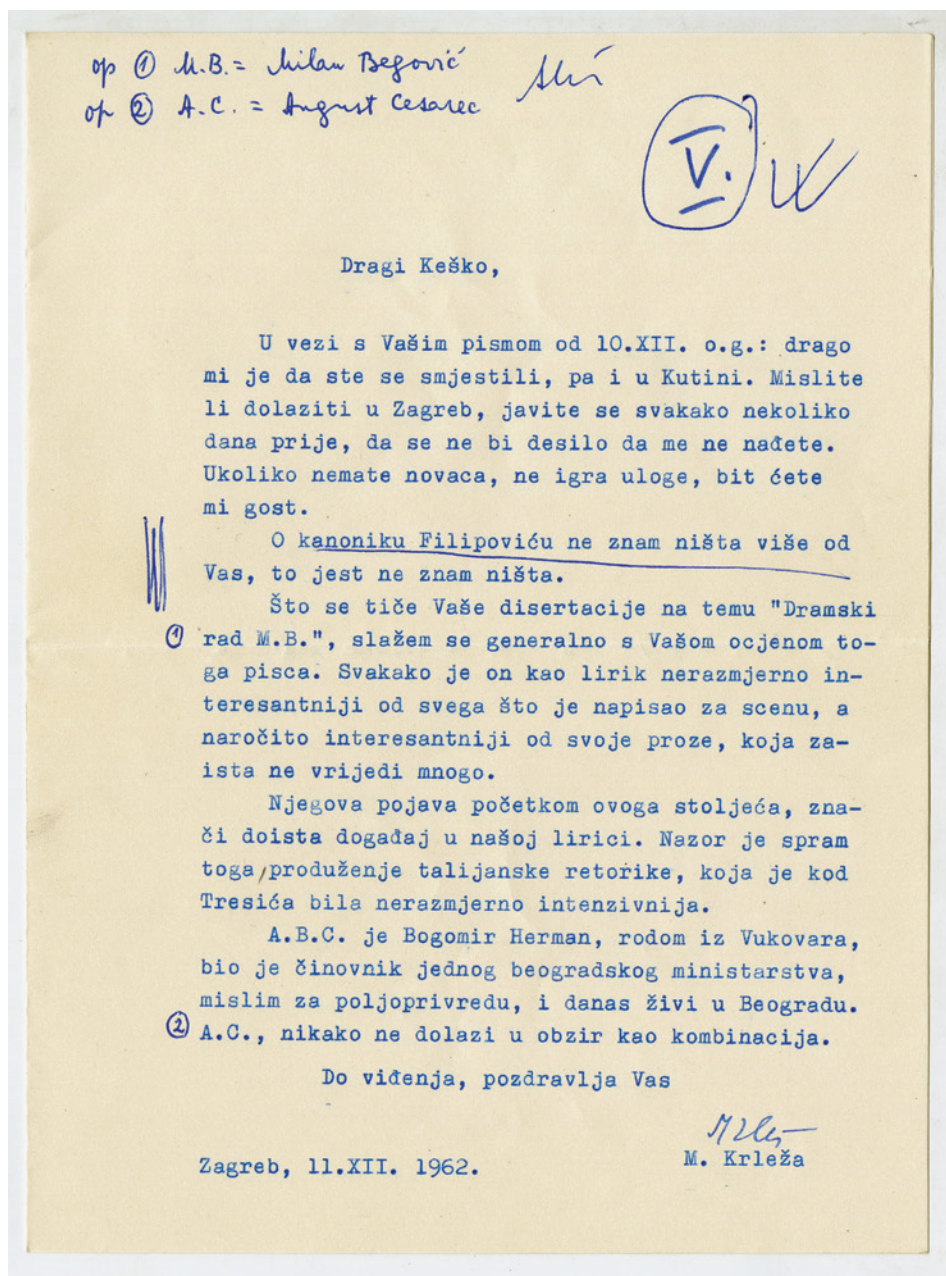
Od 6 sačuvanih Krležinih pisama u toj zbirci 3 su objavljena u knjizi Krležine korespondencije iz 1988. godine.³⁹ Svako je od njih pisano strojopisom i Keško ih je kronološki označio rimskim rednim brojem. Krležin strpljiv ton odgovaranja na pitanja koja mu je Keško postavljao otkrivaju piščevu naklonost prema tomu korespondentu.

Prvo Krležino pismo poslano je 8. srpnja 1958. U njemu Krleža zahvaljuje na pozivu u goste, ispričavajući se zbog nemogućnosti dolaska uslijed odsutnosti iz Zagreba, zaključujući pismo pozdravima i željom za uspjeh u radu Keška i njegovih drugova, jer »graditi ceste i otvarati nove putove predstavlja, nema sumnje, pobjeđivanje slijepe prirode, čovjeku i njegovu kretanju svijetom tako često nesklone«.

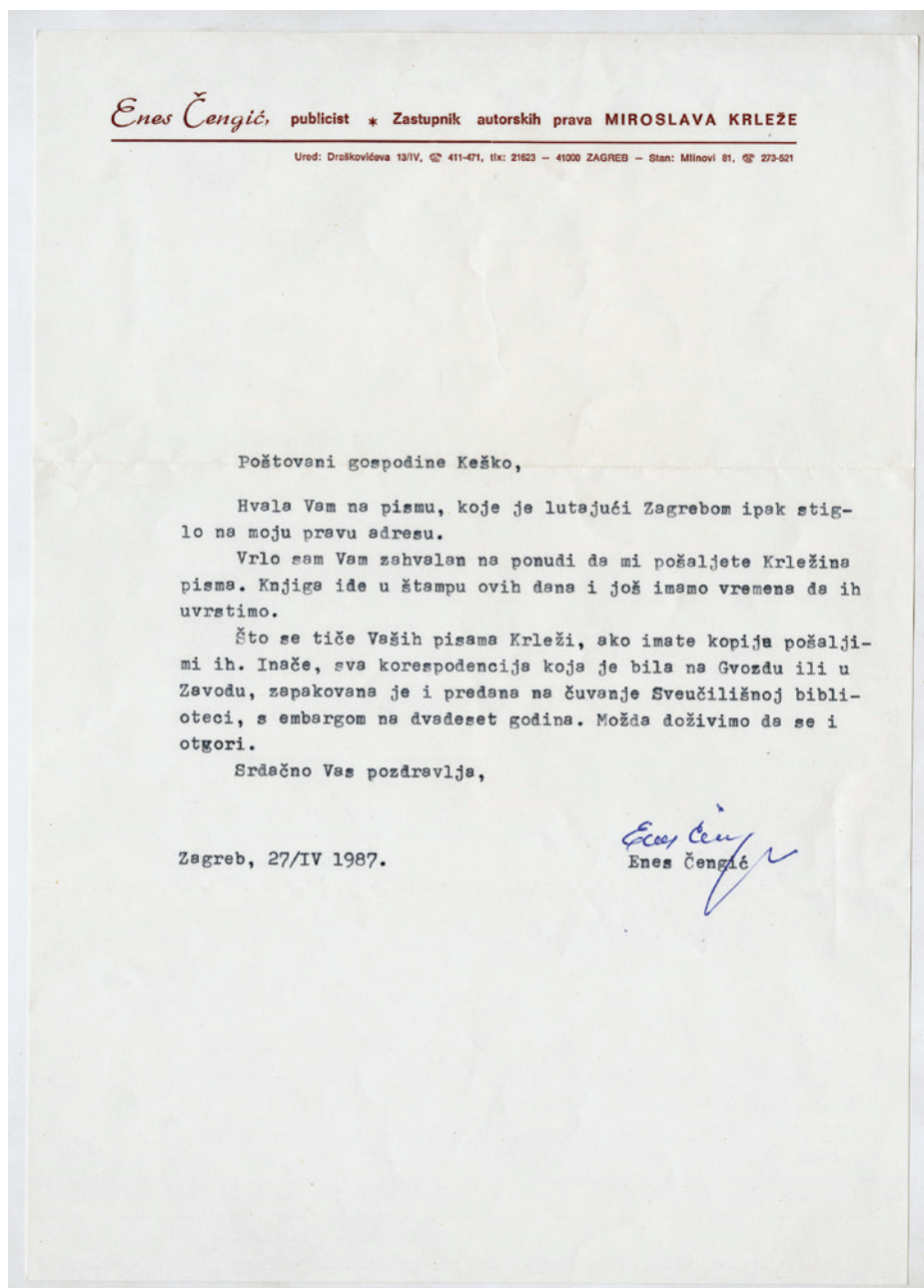
Drugo je pismo Krleža poslao 5. rujna iste godine. Na jednoj i pol stranici daje precizne odgovore na postavljena pitanja: o radu na *Enciklopediji Jugoslavije*, svojem tekstu *O parlamentarizmu i demokraciji*, objavljenim Držićevim komedijama i još nekim temama. Posebno je zanimljivo Krležino lamentiranje nad čovjekovim hvatanjem u koštac sa svijetom koji ga okružuje i nužnošću da se u tom ustraje: »Što se tiče – moralno – intelektualne krize, mislim krize Vašeg pokoljenja, uvažite, dragi Keško, da nije bilo još ni jedne jedine evropske generacije od Dante-a do Plancka, za posljednjih, 5, 6, vjekova, da se nije probijala kroz raznovrsne krize. Prema tome, izvolite Vi zajedno s Vašom generacijom da se potrudite oko iznalaženja novih i potrebnih formula kako da se popravi ovaj svijet, koji po svemu, od početka, nije naročito sklon ljudskoj pojavi na ovoj sitnoj planeti.« Krleža također benevolentno prihvaća Keškovu ponudu da pročita njegova 2 eseja o novijoj hrvatskoj književnosti kad budu napisana.

³⁸ Aleksandar Keško nije biografski obrađen u enciklopedijama i biografskim leksikonima. Navedeni kratki biografski podatci objavljeni su u spomenutoj knjizi Krležine korespondencije. U Krležinoj rukopisnoj ostavštini u NSK čuva se 10 pisama vremenskoga raspona 1958.-1968. koja mu je uputio Krleža (uključujući i koncepte svih 6 pisama pohranjenih u toj cjelini u HDA), 17 pisama koja je Keško u razdoblju od 1958. do 1980. uputio Krleži, jedno nedatirano pismo upućeno Beli Krleži, kao i Keškov seminarski rad o Krležinoj esejistici o hrvatskoj književnosti. Usp. Krleža, *Pisma*, str. 378; Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 135, 343, 623 i 708.

³⁹ HR-HDA-1801. Razne osobe, 119. Keško, Aleksandar (kut. 27); Krleža, *Pisma*, str. 202-206 (od 8. srpnja i 5. rujna 1958. te 11. prosinca 1962). Svi citati koji slijede iz Krležinih pisama Kešku iz referencije su na zbirku Razne osobe.

Slika 3. Pismo Miroslava Krleže upućeno Aleksandru Kešku, 11. prosinca 1962. HR-HDA-1801. Razne osobe, 119. (kut. 27)

Slika 4. Pismo Enesa Čengića upućeno Aleksandru Kešku, 27. travnja 1987. HR-HDA-1801. Razne osobe, 119. (kut. 27)

Treće, kratko Krležino pismo od 15. ožujka 1962. sadržava Krležinu napomenu da je o književnicima koji su Keška zanimali pisao u raznim tekstovima, posebno u knjizi *Davni dani*. Iz sljedećega Krležina pisma od 27. rujna iste godine očito je da mu se Keško obratio s molbom za angažmanom u Leksikografskom zavodu, na što je Krleža dao negativan odgovor, navodeći kao razlog neizvedivost zbog trenutačne financijske situacije. Ipak, nije posve odbacio tu mogućnost, jer je na kraju pisma dometnuo: »Nadam se, u međuvremenu da će biti prilike da se nađemo i da se porazgovorimo o toj stvari, jer ne bih želio da se ta stvar riješi, kao što je samo po sebi razumljivo, u obliku improvizacije.«

Da je riječ o molbi za namještenje daje naslutiti pismo od 11. prosinca iste godine (*Slika 3*). Keško je u međuvremenu očito uspio riješiti svoj egzistencijalni problem, jer Krleža u pismu izražava zadovoljstvo što se je »smjestio«, pa makar u Kutini. I tu do izražaja dolazi Krležina blagonaklonost prema Kešku, jer izražava spremnost pokriti sve troškove njegova eventualnoga boravka u Zagrebu. Zanimljiv je Krležin osvrt na književnu djelatnost svojega vjenčanoga kuma, istaknutoga književnika Milana Begovića, o čijim je dramama Keško pisao: »Svakako je on kao lirik nerazmjerno interesantniji od svega što je napisao za scenu, a naročito interesantniji od svoje proze, koja zaista ne vrijedi mnogo. Njegova pojava početkom ovog stoljeća, znači doista događaj u našoj lirici. Nazor je spram toga produženje talijanske retorike, koja je kod Tresića⁴⁰ bila razmjerno intenzivnija.«

Posljednje Krležino pismo od 19. travnja 1964. sadrži tek ispriku što zbog odsustva iz Zagreba nije mogao učiniti Kešku izvjesnu uslugu. Dodatak toj cjelini čine 3 pisma koja je Enes Čengić uputio Kešku 27. travnja (*Slika 4*) i 6. svibnja 1987., te 9. veljače 1988. tijekom pripreme za objavu knjige Krležine korespondencije. Zahvaljujući na susretljivosti oko ustupanja triju Krležinih pisama Čengić obavještava Keška da je sva Krležina korespondencija pronađena u njegovu domu na Gvozdu i Leksikografskom zavodu predana u NSK kao nedostupna na 20 godina, a iz današnje perspektive zanimljiva je i njegova tvrdnja da šesta knjiga romana *Zastave* neće biti objavljena jer je ostala u rukopisu.⁴¹

4. Osobni fond Bogdana Radice

Od svih rukopisnih ostavština hrvatske političke emigracije koje se čuvaju u HDA osobni fond Bogdana Radice (HR-HDA-1769) nesumnjivo je najvrjedniji, zbog cjelovitosti i raznovrsnosti sadržaja. Trenutačno u postupku arhivističke obrade, fond zasada obuhvaća 195 arhivskih kutija i 1 album, u vremenskom rasponu od 1905. do 1995. godine.⁴²

⁴⁰ Misli na Antu Tresića Pavičića.

⁴¹ Usp. bilj. 36.

⁴² Marijan Bosnar, "HR-HDA-1769. Radica Bogdan," (arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019).

Publicist Bogdan Radica (1904.-1993.) u mladosti je pristajao uz ideje jugoslavenstva, te je kao novinar bio dopisnik zagrebačkoga časopisa *Obzor* iz Pariza i časopisa *Avale* iz Atene. Između dva svjetska rata obavljao je dužnosti izaslanika za tisak pri veleposlanstvu Kraljevine Jugoslavije u Ateni (1929.-1935.) i dopisnika za tisak Središnjega tiskovnoga ureda pri delegaciji Kraljevine Jugoslavije u Ligi naroda u Ženevi (1935.-1940.). Nakon kraćega boravka u Beogradu, u Washingtonu je do 1943. radio kao šef dopisništva Središnjega tiskovnoga ureda pri poslanstvu Kraljevine Jugoslavije. Od 1942. do 1944. bio je i šef Jugoslavenskoga tiskovnoga ureda pri Jugoslavenskom informativnom centru u New Yorku. Distanciravši se od velikosrpske politike jugoslavenske izbjegličke vlade, Radica je od 1943. podupirao partizanski pokret, no po povratku u Jugoslaviju 1944., zbog neslaganja s uspostavljenim komunističkim režimom, u prosincu 1945. napustio je zemlju i iselio u SAD. Tada se je priklonio hrvatskim nacionalističkim (no nikad proustaškim) idejama, te je tijekom godina postao prvo pero hrvatske političke emigracije, objavivši u razdoblju od 1946. do 1992. u hrvatskoj emigrantskoj periodici više od 970 autorskih članaka s područja politike, povijesti i kulture, posebice u *Hrvatskoj reviji*, koju je uređivao Vinko Nikolić.⁴³

S Miroslavom Krležom Radica se je poznao još od 1920-ih, a o njemu je i vrlo često pisao u tekstovima koje je objavio u emigraciji, kao i u knjizi *Hrvatska 1945*. Radićini tekstovi o Krleži nakon Drugoga svjetskoga rata sve do Krležine smrti odnosili su se na njegov književni rad i osobnost, a u znatnoj su mjeri posvećeni i Radićinoj percepciji Krležina političkoga (ne)činjenja u socijalističkoj Jugoslaviji, te su se u tom smislu prosudbe u njima kretale od izrazite afirmacije do naglašenije negacije u razdoblju nakon sloma Hrvatskoga proljeća.⁴⁴

Te dihotomije u Radićinu stavu bio je u poznim godinama svjestan i Krleža. Na pitanje Enesa Čengića poznaje li Radicu odgovorio je 23. listopada 1975.: »Znam sve o njemu. Nekakva sam njegova preokupacija i napisao je o meni masu stranica za posljednjih nekoliko decenija. Nije on više ni tako mlad čovjek,

⁴³ O Radici usp. "Radica, Bogdan," u *Hrvatska enciklopedija: 9: Pri-Sk*, ur. Slaven Ravlić (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007), str. 144; Jagoda Splivalo-Rusan, "Radica, Bogdan," u *Krležijana: 2: M-Ž*, ur. Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), str. 250. Vremenski raspon pojedinih Radićinih službovanja ustanovljen je, jednako kao i broj njegovih bibliografskih jedinica napisanih u iseljeništvu, tijekom arhivističke obrade njegova osobnoga fonda i nije posve identičan s onima dosad navođenima u enciklopedijskim izdanjima. Za biografske podatke usp. biografije u fondu: HR-HDA-1769. Radica Bogdan, 771. Kraća biografija i bibliografija (kut. 73), te 1535. Biografija za Leksikon pisaca Jugoslavije (kut. 122).

⁴⁴ Većina je Radićinih tekstova o Krleži sačuvana u njegovu osobnom fondu kao strojopisni koncepti i/ili konačne objavljene inačice. Za potonje usp. Bogdan Radica, "Krleža redivivus," *Hrvatski glas* 34, br. 50-51 (1962): str. 9-12; Bogdan Radica, "Krležina – Croatica," *Hrvatski glas* 35, br. 32 (1963): str. 3; Bogdan Radica, "Otvoreno pismo Miroslavu Krleži," *Hrvatska revija* 22, br. 4 (1972): str. 419-428; Bogdan Radica, "Miroslav Krleža: Od prosudba kroz rasudbe do prosudba," *Hrvatska revija* 29, br. 1 (1979): str. 46-69; Bogdan Radica, "Miroslav Krleža: Post Mortem," *Hrvatski glas* 53, br. 2 (1982): str. 2-3. Za pretraživanje tih naslova u fondu usp. Marijan Bosnar, "HR-HDA-1769. Autorski rad Bogdana Radice," (arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019).

ima oko sedamdeset godina. Prije nego je postao ekstremni hrvatski emigrant, bio je, ako se ne varam, kraljevski ataše u ambasadi u Ateni i ne znam još gdje«, a u svojim se je dnevničkim zapisima od 26. kolovoza 1977. također nimalo laskavo osvrnuo na Radicu u sklopu promišljanja o percepciji Hrvata kroz povijest od strane drugih naroda: »I spram SAD mi smo kao narod tamburaši tipa Badovinac ili politički i kulturni kreteni tipa Bogdan Radica et consortes.«⁴⁵

Odnos Krleže i Radice, do danas zanimljiva tema povjesničara i drugih istraživača, dodatno rasvjetljava i njihova korespondencija sačuvana u Radičinu osobnom fondu. Ukupno je sačuvano 5 pisama od 1925. do 1968. godine. Od toga je 2 pisma Krleža uputio Radici, a preostala 3 su Radičini strojopisni koncepti namijenjeni Krleži.⁴⁶ S obzirom na to da izvornici potonjih nisu sačuvani u Krležinoj rukopisnoj ostavštini u NSK, ne možemo sa sigurnošću zaključiti da li ih je Radica u konačnici poslao ili ih Krleža po primitku nije sačuvao.

Dva međusobno povezana rukopisna Krležina pisma upućena Radici iz vremena međuraća daju naslutiti njihove tadašnje skladne odnose i suradnju. Prvo je datirano 5. prosinca 1925., a drugo 7. travnja 1926. godine.⁴⁷ Krleža ga, u to vrijeme kao urednik časopisa *Književna republika*, obavještava da će prijevod Kanta biti objavljen u idućem dvobroju, a ujedno šalje Radici »ruske odlomke«, zapravo dijelove teksta iz putopisa *Izlet u Rusiju*, u kojoj je te godine boravio, a koji je bio objavljen iduće godine.⁴⁸ Drugo pismo (*Slika 5*) daje dodatan kontekst, jer u njemu Krleža piše kako je Radici poslao primjerak časopisa s Radičnim prijevodom na njegovu talijansku adresu, a s obzirom na to da ga Radica nije primio, Krleža mu ga šalje ponovo. Na kraju pisma dotiče se prijevoda svojih djela na talijanski jezik: »Što se tiče prevoda mojih stvari na talijanski ja držim da je to ostvarivo samo tako da se stvari prevedu.«

U sačuvanim konceptima Radičinih pisama Krleži iz njegovih emigrant-skih godina prevladavaju sasvim druge teme. U pismu od 16. siječnja 1967.

⁴⁵ Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Trubač u pustinji duha*, str. 45; Miroslav Krleža, *Zapisi s Tržiča* (Sarajevo: Oslobođenje, 1988), str. 167. Krleža tu misli na Johna Badovinca (1907.-1981.), predsjednika Hrvatske bratske zajednice.

⁴⁶ Odnosom Krleže i Radice zadnjih su se godina bavili Stipe Kljajić i Ivona Štajminger. Usp. Stipe Kljajić, "Bogdan Radica o Miroslavu Krleži" najava predavanja 25. siječnja 2018. *Hrvatski državni arhiv*, pristupljeno 17. siječnja 2020., <http://www.arhiv.hr/Portals/0/Novosti/kulturni%20cetvrtak%202018-01-25.pdf>; Ivona Štajminger, "Miroslav Krleža i emigrantska Hrvatska revija," (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2017). U Krležinoj rukopisnoj ostavštini u NSK sačuvana su 4 pisma koja mu je Radica uputio u vremenu od 1928. do 1962., te jedno pismo koje je uputio Beli Krleži 14. veljače 1929., na dan njezina kazališnoga debija u ulozi barunice Castelli u drami *Gospoda Glembajevi*. Usp. Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 470 i 651.

⁴⁷ HR-HDA-1769. Radica Bogdan, 1457. Pisma Miroslava Krleže od 5. prosinca 1925 i 7. travnja 1926. (kut. 132).

⁴⁸ Iako to u pismu nije navedeno, riječ je o Radičinu prijevodu teksta talijanskoga književnika Giovannija Papinija o Kantu. Usp. Giovanni Papini, "Imanuel Kant," preveo Bogdan Radica, *Književna republika: Mesečnik za sve kulturne probleme* 2, br. 9-10 (1925): str. 401-415.

Poštovanu gospodine Radica,
na moje pismo od 5. XII. 1925. dobio sam
Vaš odgovor dne 6. II. 1926.
Ja sam pisao administraciji „Križevne Republike“
da Va pošalje komplet lista sa ~~listom~~
preveden na isti akcent, „Piazza dei Quir“.
Ne mogu naći kako to do njega primak lista.
Poslije paralelnu svoju pismom ponavljam.
Što se tiče preвода mojih stran na talijanski,
ja držim da je to ostavio samo tako
da se strani prevedu.

Pozdravlja Vas.

Krleža

7. IV. 1926. Zgt Kukuljevićeva ul 28

Slika 5. Pismo Miroslava Krleže upućeno Bogdanu Radici, 7. travnja 1926. HR-HDA-1769. Radica Bogdan, 1457. (kut. 132).

Radica je Krleži htio skrenuti pozornost na slučaj književnika Zlatka Tomičića (1930.-2008.), koji se je našao u teškoj materijalnoj situaciji, lišen sredstava za život, bez mogućnosti namještenja i napadan u službenim jugoslavenskim glasilima.⁴⁹ Radica smatra da Tomičićevo pravo na materijalni opstanak ne smije biti dovedeno u pitanje, neovisno o prosudbama njegova književnoga rada, jer se takvim stavom zasjenjuju i određena demokratska strujanja u političkom životu Jugoslavije toga vremena. Apostrofirajući Krležin položaj i utjecaj u Jugoslaviji arbitrarno presudnim, Radica s osjetnom dozom poštovanja apelira na Krležu: »Kako pitanje stvaranja i egzistencije hrvatskih književnika zavisi u prvom redu i uglavnom od Vas i kako ste Vi dosada pokazali mnogo smisla i shvaćanja da omogućite ogromnom broju hrvatskih intelektualaca dostatan život, ja sam uvjeren, da ćete učiniti sve što je potrebno, da se Tomičiću omogući jedan život dostojan čovjeka u Hrvatskoj, naime, da mu se pronađe mogućnost, da živi od svoga pera i od svoga književnog rada... Sve što u tom pogledu učinite, služit će Vam ne samo na čast, nego i još jedanput pokazati svima nama, koji smo Vas uvijek cijevali, da u Vama ima dobro srce i bezgraničan osjećaj plemenitosti, bez čega se uostalom i ne da shvatiti u pravom razmjeru Vaše djelo i Vaš život.«

Svojevrsan epilog Radičinoj molbi nalazi se u Krležinom razgovoru s Enesom Čengićem od 7. studenoga 1975. godine. Govoreći o tekstu Igora Mandića u *Hrvatskom književnom listu*, koji je pokrenuo i od 1968. do 1969. uređivao Tomičić, Krleža kaže: »Ali način na koji se vodila politika, ekonomika, pa i kultura, dopušta mogućnosti svakojakih ekscesa. I onda dođeš u priliku da ti Zlatko Tomičić bude zaštitnikom hrvatskih interesa. Prije nego što će postati urednik *Hrvatskog književnog lista*, sretnem ga, očito umornog, na Zrinjvcu. Žalio mi se da nema zaposlenja, da nema stana, a oženjen je i ima dijete. Primio sam ga u službu u našem Leksikografskom zavodu i isposlovao mu stan. Nešto kasnije, idemo u isti Zavod, a on me mimoilazi na stepenicama i prođe bez pozdrava, ako već ne pozdravlja direktora Zavoda, mogao bi barem kolegu književnika. Ništa! Veli valjda u sebi: Idi dovraga, stara režimska kurvo!»⁵⁰

Iako bi se iz toga Krležina pripovijedanja moglo zaključiti da se doista založio za Tomičića, činjenice svjedoče da je riječ ili o nenamjernoj zabuni ili pak o hotimičnoj Krležinoj izmišljotini, jer Tomičić nikad nije bio zaposlenik Leksikografskoga zavoda.⁵¹ Tu epizodu s Tomičićem, ne dovodeći u pitanje njezinu točnost, spominje i Lasić, kao jedan od primjera Krležine izrazite opsjed-

⁴⁹ HR-HDA-1769. Radica Bogdan, 609. Koncept pisma upućen Miroslavu Krleži 16. siječnja 1967. (kut. 56).

⁵⁰ Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Trubač u pustinji duha*, str. 50.

⁵¹ Zahvalan sam Nikši Lučiću, glavnomu uredniku *Hrvatskoga biografskoga leksikona* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, na informaciji da Opći odjel Zavoda ne posjeduje Tomičićev zaposlenički dosje niti je ta informacija navedena u enciklopedijskim natuknicama o Tomičiću. Usp. Nedjeljko Mihano-
vić, "Tomičić, Zlatko," u *Hrvatska književna enciklopedija: 4: S-Ž*, ur. Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012), str. 311-312.

nutosti tih godina percipiranom nezahvalnošću drugih, koja je kao posljedica starosti barem djelomično bila i rezultat njegova sljepila prema izraženijemu vlastitomu egoizmu.⁵²

Sljedeće Radičino pismo Krleži napisano je 12. prosinca 1967., a nastalo je kao reakcija na Krležin biografski tekst o Franu Supilu objavljen u časopisu *Forum*, u kojem Krleža spominje i Radičina tasta, talijanskoga povjesničara i sociologa Guglielma Ferrera, koji je komunicirao sa Supilom, kao masona.⁵³ Radica naglašava kako je ta tvrdnja netočna, navodeći da je Ferrero u vrijeme komuniciranja sa Supilom djelovao u krugu talijanskih socijalista, koji su izrazito bili suprotstavljeni masonima, pišući o njima kao o »neintelligentnim i sitnim« ljudima. Negirajući i vlastitu pripadnost masonima kao predratnu izmišljotinu jugoslavenskih vlasti, Radica u pismu citira Ferrerov negativan odgovor koji je dobio kad ga je upitao o pripadnosti masonima. Apelirajući na Krležu da se ta greška ispravi prilikom eventualnih pretisaka teksta, Radica ocjenjuje tu Krležinu romansiranu biografiju Supila briljantnom, a pismo zaključuje izrazima poštovanja: »Dopustite mi da Vam, i ovom prilikom izrazim svoje duboko poštovanje, koje sam uvijek prema Vama imao, pa čak i onda kada nije bilo lako usmeno i pismeno izražavati takvo poštovanje.«

Koncept posljednjega Radičina pisma Krleži sačuvanoga u fondu najviše odražava netom spomenuto poštovanje koje je Radica tad gajio prema njemu.⁵⁴ Napisao ga je 3. srpnja 1968., povodom Krležina 75. rođendana. U izrazito afirmativnom tonu Radica čestita Krleži na romanu *Zastave*, tada objavljivanom u časopisu *Forum*, koji je Radica očito redovito primao: »Osjećaj svježine i vigoorne kreativne moći kod Vas osjećam neprestano kadgod u Forumu čitam Vaše *Zastave* tako da sa te strane predstavljate najviše što se kod nas u obliku jednog ogromnog proznog djela dalo otkako postojimo. Uvjeren sam da će taj roman, kad se bude preveo na bilo koji svjetski jezik, imati ogromnog utjecaja na shvaćanje naše jučerašnjosti, sadašnjosti i budućnosti. Ja se naime nadam da će to uskoro i biti, jer ako ima djela koga se može prevesti i prenijeti na vanjske jezike, od ovih Vaših djela, ovo je najprikladnije i najbliže svakom čitatelju bilo kojeg naroda. Jer ste kroz taj roman dali ne samo sliku ne samo naše južno-slavjenske stvarnosti nego i srednje-evropske i balkanske i mediteranske. Roman može zanimati ne samo našeg čovjek (sic!), nego i mađarskog i austrijskog i balkanskog, slavenskog i grčkog.«

⁵² Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži: Knjiga šesta: Silazak s povijesne scene: 1982-1990* (Zagreb: Globus, 1993), str. 278.

⁵³ HR-HDA-1769. Radica Bogdan, 1184. Koncept pisma upućen Miroslavu Krleži 12. prosinca 1967. (kut. 106). Riječ je o tekstu: Miroslav Krleža, "Odlomci romansirane biografije Frana Supila: O pedesetogodišnjici smrti 1917-1967: Po rukopisu iz godine 1924," *Forum* 6, br. 5-6 (1967): str. 549-575.

⁵⁴ HR-HDA-1769. Radica Bogdan, 1564. Koncept pisma upućen Miroslavu Krleži 3. srpnja 1968. (kut. 162).

U nastavku se Radica Krleži obraća kao velikanu čije je djelo rušenjem atavističke književne tradicije na njega utjecalo još od mladosti: »Za sve nas koji smo Vas slijedili još iz dvadesetih godina ovo je posebno dan dubokog zadovoljstva, jer ste ova četiri desetljeća konstantno slijedili put koji Vas je doveo do ove veličine, koja služi na ponos narodu iz koga ste potekli i koga ste ovjekovječili u portretima naših ljudi i naše sredine. Pokraj tih književnih ostvarenja, služe Vam na čast i one interpretacije, koje ste umijeli (sic!) dati našim duhovnim i književnim pojavama, zakopavši, na uvjerljiv način, sve romantičke interpretacije naših pokreta iz prošlog i ovog vijeka.«

Takvi su superlativi, međutim, potpuno presušili iz Radičina pera nakon sloma Hrvatskoga proljeća, kada u njegovim tekstovima o Krleži prevladavaju pejorativni tonovi, zbog uvjerenja da je Krleža o svemu trebao javno istupiti, što je bilo mišljenje i znatnoga dijela tadašnje hrvatske političke emigracije.⁵⁵ Radica je svoj stubokom promijenjeni stav iskazivao i prilikom znatno kasnijih javnih istupa, poput intervjua koji je 1979. dao hrvatskomu emigrantskomu časopisu *Nova Hrvatska*, u kojem je, odgovarajući na pitanje o Krležinu utjecaju na hrvatske intelektualce i književnike u tom trenutku, kazao: »Mislim da ga ima, ali samo kod mladih i najmladih koji ništa osim njega nisu čitali. To je generacija njegovih 'Zastava'. Međutim, kod moje generacije, kao i kod dvije generacije poslije nas, Krleža ne znači tako mnogo. Naprotiv, kako čujem, u Zagrebu ga sada smatraju 'mizerijom', tako mi pišu, smatraju da je izdao Hrvatsku! [...] U mladim godinama sam ga volio, ali poslije europskih sazrijevanja uvidio sam njegovu površnost. [...] Krleža je uvijek gledao sebe i svoj udoban i miran život [...] nije se usudio pojaviti kritičkim pogledima, nego je prihvatio službenu i dogmatsku liniju vladajuće Partije. Da je iskren, on bi bio jedan od velikih disidenata [...] Kad čovjek danas razgovara s inteligencijom iz Hrvatske, osjeti da je Krleža danas mrtav, prezren i preskočen [...] Od njega će ipak ostati Petrica Kerempuh, Hrvatski Bog Mars, Hrvatska Rapsodija, Deset Krvavih Godina.«⁵⁶

Radičin odmak od naklonosti koju je Krleži iskazivao u konceptima ranijih pisama i ranijim tekstovima sasvim je sigurno dijelom i rezultat njegove nemoćnosti da iz udaljenoga emigrantskoga kuta promatranja u potpunosti sagleda ne samo cjelokupnu političku situaciju post-proljećarske Jugoslavije, nego i prirodu i način Krležina angažmana u njoj uslijed njegove »strateške kapitulacije«.⁵⁷

⁵⁵ Radica, "Otvoreno pismo Miroslavu Krleži." O oprečnim stavovima hrvatske političke emigracije toga vremena prema Krleži na primjeru emigrantskoga tiska i interpretacijama Krležine šutnje usp. Marijan Bosnar, "Miroslav Krleža u iseljeničkoj hemeroteici iz rukopisne ostavštine Nikole Čolaka," *Arhivski vjesnik* 58 (2015): str. 229-253.

⁵⁶ Gvido Saganić, "Već 1945. bilo je jasno da je federalizam – papirnata maska!" razgovor s Bogdanom Radicom, *Nova Hrvatska* 21, br. 17 (1979): str. 12. Intervju je sačuvan i u Radičinu osobnom fondu u cjelini br. 40 (kut. 7).

⁵⁷ Usp. Marino Badurina, "Bogdan Radica – hrvatska veza sa svijetom: Povodom 110. godišnjice rođenja," *Hrvatski povijesni portal*, 26. kolovoza 2014., pristupljeno 18. siječnja 2020., <https://povijest.net/>

5. Osobni fond Blaža Jurišića

Rukopisna ostavština jezikoslovca Blaža Jurišića (1891.-1974.) nakon revizije 2019. obuhvaća 31 arhivsku kutiju, te 126 osmrtnica i 3 kuverte razglednica, u vremenskom rasponu 1848.-1971. U fondu se većinom čuva korespondencija koju je Jurišić zaprimio, među ostalim i 4 Krležina pisma u kolovozu 1931. upućena Jurišiću kao uredniku časopisa *Hrvatska revija*, u kojoj je Krleža tad objavljivao.⁵⁸ Sva 4 pisma Krleža je napisao rukom i uputio Jurišiću iz Stubičkih Toplica u kolovozu 1931., gdje je proveo ljeto te godine liječeći išijas.⁵⁹ Pisma su u fondu smještена u cjelinu zaprimljene korespondencije iz 1931. godine.

U prvom pismu bez datuma i godine Krleža moli Jurišića da mu u toplice pošalje otiske njegovih pjesama i primjerak *Hrvatske revije* kad bude otisnut. Pjesme su Krleži hitno trebale, ali u pismu nije naveo razlog tomu, kao što nije imenovao ni temu ni naziv rukopisa koji je ondje pripremao za idući broj časopisa.

Sljedeće, također nedatirano pismo, kao i kronologija Krležinih objavljenih djela, otkriva da je riječ o eseju u konačnici naslovljenom *O nemirima današnje njemačke lirike* i objavljenom u jedanaestom broju *Hrvatske revije* iz studenoga iste godine.⁶⁰ Krleža potvrđuje primitak otisaka i navodi da je preveo dvadesetak pjesama u vezi s esejom o njemačkoj lirici, te moli Jurišića da mu javi jesu li mu potrebne. Očito da Krležina financijska situacija tad nije bila najbolja, jer osim obećanja predaje rukopisa do 5. rujna također sugerira da mu Jurišić pošalje novac. O kvaliteti svojih stihova Krleža na kraju pisma tvrdi: »Istina je, moji stihovi mogli bi da podnesu na nekoliko mjesta dva-tri zareza. Ali i bez njih su dobri.«

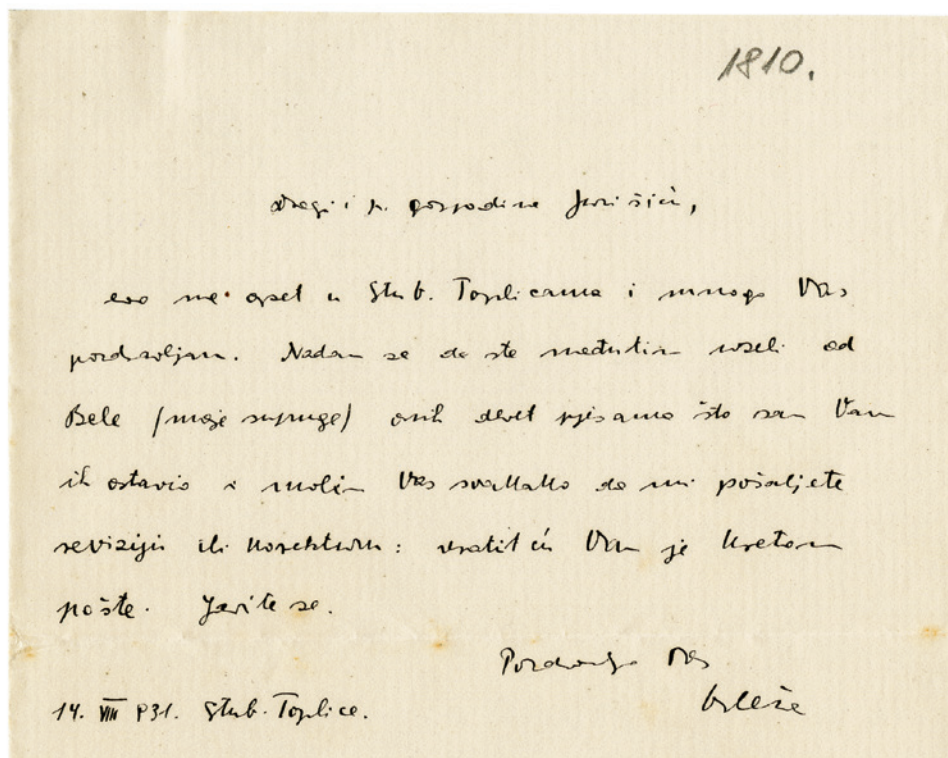
U trećem pismu od 14. kolovoza 1931. (*Slika 6*) Krleža moli Jurišića da od Bele uzme 10 pjesama koje mu je ostavio te da mu ih zatim pošalje na korekturu, no za to nije bilo potrebe, jer već idućega dana Jurišiću je otposlao novo pismo koje je započeo riječima: »Naša se pisma unakrstiše kao floreti: Vi ste jutros primili moje, a ja Vaše s korekturama.« Krleža mu vraća korekture i moli da mu posveti pažnju, jer »znate kako je kod pjesama: jedna kriva riječ na krivom mjestu razara čitavu gradnju«. Spominje i da je tijekom boravka u toplicama napisao dovoljno pjesama za jednu sasvim novu knjigu, iako bibliografija Krležinih djela

bogdan-radica-hrvatska-veza-sa-svijetom/; Lasić, *Krležologija*, str. 167 i 170.

⁵⁸ Jadranka Vitinger i Berislav Mratinić, "HR-HDA-803. Jurišić Blaž," (arhivski popis po kutijama, arhivski popis po korespondentima, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019). Za Krležina pisma usp. HR-HDA-803. Jurišić Blaž, pisma br. 1808, 1809, 1810 i 1811 (kut. 9), odakle su i citati koji slijede u tekstu. U kazalu osobnih imena kataloga Krležine rukopisne ostavštine u NSK navodi se da su Krležina pisma upućena Jurišiću popisana na 132. stranici, gdje bi po abecednom redoslijedu i spadala, no tamo nisu navedena, pa je očito riječ o propustu priređivača.

⁵⁹ Lasić, *Krleža*, str. 218.

⁶⁰ Lasić, *Krleža*, str. 223.

Slika 6. Pismo Miroslava Krleže upućeno Blažu Jurišiću, 14. kolovoza 1931. HR-HDA-803. Jurišić Blaž, 1810. (kut. 9).

otkriva da mu je iste godine na proljeće u nakladi Gece Kona u Beogradu već bila objavljena nova zbirka poezije naslovljena *Pjesme*.⁶¹

Premda cjelina Krležine korespondencije u Jurišićevu fondu sadržava samo 4 pisma, ona u kontekstu sagledavanja njegova književnoga djelovanja u tom razdoblju svejedno svjedoči o djeliću stvaralačkoga intenziteta jedne zrele književne osobnosti koja se tad nalazila pri samom vrhuncu. Krležinu žanrovsku raznovrsnost iduće je godine nadopunila objava romana *Povratak Filipa Latinovicza*, treće i posljednje drame glembajevskoga ciklusa *Leda* i polemičke knjige *Moj obračun s njima*, a tu je žustru književnu aktivnost nastavio do kraja desetljeća.⁶²

⁶¹ Lasić, *Krleža*, str. 222; Foretić, "Životopis," str. 570.

⁶² Za presjek Krležinih mnogobrojnih književnih i drugih aktivnosti toga razdoblja, osim u spomenutoj Lasićevoj *Kronologiji*, usp. Reinhard Lauer, *Miroslav Krleža – hrvatski klasik* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2013), str. 93-126.

6. Osobni fond Ante Mandića

Ante Mandić (1881.-1959.), pseudonim Živko Antić, političar i odvjetnik, bio je među ostalim član Jugoslavenskoga odbora tijekom Prvoga svjetskoga rata, vijećnik ZAVNOH-a i član predsjedništva AVNOJ-a te Kraljevskoga namjesništva osnovanoga u sklopu Sporazuma Tito-Šubašić. Dvadeset arhivskih kutija njegove rukopisne ostavštine čine zaseban osobni arhivski fond (HR-HDA-1057), čije gradivo datira od 1896. do 1974. godine.⁶³

U fondu su sačuvana 2 koncepta pisma koja je Mandić namijenio Krleži 1949. i 1954., od čega se poslana inačica jednoga od njih čuva u Krležinoj rukopisnoj ostavštini u NSK. Uz to jedno Krležino pismo Mandiću iz 1953. također se čuva u NSK.⁶⁴ Mandićevi koncepti svjedoče o percipiranoj važnosti Krležina poslijeratnoga statusa u Titovoj Jugoslaviji kao osobe koja pomoću svojih poznanstava i veza s onovremenim visokopozicioniranim političarima može omogućiti rješavanje pojedinih problema ili osigurati posao svojom direktorskom pozicijom.

Izvornik prvoga strojopisnoga pisma poslanoga iz Opatije 8. lipnja 1949. sačuvan je i u NSK.⁶⁵ Na samom početku Mandić se zanimljivo osvrnuo na tada aktualni sukob Jugoslavije i Informbiroa: »Dragi gospodine Krleža, oprostite mi, ako Vas tako tituliram. Događaji zadnje godine u zemlji, a još više izvan nje, su toliko kompromitirali genius 'drug' da nije na odmet, da se naglasi neka differencija specifica.« U predmetu pisma Mandić apelira na Krležu, tada podpredsjednika JAZU, da intervenira kod Vladimira Bakarića i Ivana-Steve Krajačića, predsjednika Vlade, odnosno ministra unutarnjih poslova NRH, oko pronalaska vrijedne zbirke fotografskih negativa koju je za vrijeme NOB-a u Jugoslaviji snimio fotograf Hugo Fischer-Ribarić (1908.-?), a koja je prema Mandićevu saznanju tada bila zagubljena u zagrebačkom poduzeću Fotocentar.⁶⁶ Iako je i sam predložio Bakariću i Krajačiću da se ta vrijedna zbirka pohrani u JAZU, Mandić svejedno moli Krležu da svojim utjecajem pokuša isto. Pismo završava dodatnim osvrtom na domaću političku situaciju: »To su sve strašne stvari koje se danas događaju, a najstrašnije je, da se ta naša nesretna Jugoslavija nalazi u centru istih. Daleki smo od one Platonove države ili od onih Platonovih država, o kojima smo snivali, i čovjek se nehotice pita, ima li uopće napretka na svijetu. Beh, izdržali smo mnogo toga, pa ćemo i ovo.«

⁶³ "Mandić, Ante," u *Hrvatska enciklopedija: 7: Mal-Nj*, ur. August Kovačec (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005), str. 30; Melina Lučić, Tajana Ujčić i Ivan Majnarić, "HR-HDA-1057. Mandić Ante," (arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005).

⁶⁴ U NSK je sačuvano 6 pisama koje je Mandić uputio Krleži od 1949. do 1957. godine. Usp. Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 390.

⁶⁵ HR-HDA-1057. Mandić Ante, 12. Koncept pisma koje je Ante Mandić uputio Miroslavu Krleži 8. lipnja 1949. (kut. 7).

⁶⁶ Riječ je o neslužbenom nazivu Agencije za fotodokumentaciju (AGEFOTO), čije se gradivo, uključujući i Ribarićeve negative, danas čuva u HDA i Hrvatskom povijesnom muzeju.

U strojopisnom pismu datiranom u Zagrebu 14. ožujka 1953. Krleža samo zahvaljuje na pažnji i srdačno pozdravlja Mandića, a Mandićev također strojopisni koncept datiran ponovo u Opatiji 8. ožujka 1954. sadržava još jednu molbu.⁶⁷ U njemu priopćava Krleži da je istoga dana susreo svojega zemljaka, skladatelja Ivana Matetića Ronjgova (1880.-1960.), od kojega je slučajno doznao da nije jedan od suradnika *Muzičke enciklopedije*, koja je tada nastajala u Leksikografskom zavodu. Ovim pismom Mandić želi Krležu zamoliti da ispravi taj propust, preporučujući Ronjgova kao vrsnoga poznavatelja istarske narodne glazbe koji je obradio istarske glazbene ljestvice, što bi, kako tvrdi, bilo šteta ne iskoristiti u *Enciklopediji*, a istovremeno bi se time dodatno afirmiralo istarsko glazbeno bogatstvo. Budući da izvornik toga pisma nije sačuvan u Krležinoj rukopisnoj ostavštini, ostaje nepoznato je li ga Mandić u konačnici i poslao, no činjenica je da se Ronjgov ne nalazi u impresumu suradnika prvoga izdanja *Muzičke enciklopedije* Leksikografskoga zavoda.⁶⁸

7. Osobni fond Milana Begovića

Rukopisna ostavština Milana Begovića (1876.-1948.), istaknutoga pjesnika, dramatičara i romanopisca, Krležina vjenčanoga kuma, sačuvana je u tri ustanove: NSK, HAZU i HDA. U potonjoj se čuva 13 arhivskih kutija, te pored njih 2 komada, 1 album s fotografijama, 22 fotografije i 26 foto negativa (HR-HDA-2044).⁶⁹ Dva pisma koja je Bela Krleža, u vrijeme kad ih je pisala zaposlena u Kraljevskoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, uputila Begoviću dio su te ostavštine.⁷⁰

U pismu od 9. siječnja, bez godine, napisanom na papiru s krasopisnim tiskanim monogramom L. K. (*Slika 7*), Bela čestita Begoviću na neimenovanoj predstavi, očito izvedbi njegove drame, s osjećajem zahvalnosti: »Naročito mi žene treba da smo Vam zahvalne za toliko Vaše razumjevanje ženske psihe.« Na temelju datuma pismo je moguće pobliže smjestiti u 1926. godinu, jer je toga dana u zagrebačkom HNK praiizvedena Begovićeva drama *Pustolov pred vratima* u režiji Branka Gavella.⁷¹

⁶⁷ HR-HDA-1057. Mandić Ante, 72. Pismo koje je Miroslav Krleža uputio Anti Mandiću 14. ožujka 1953. (kut. 20), 47. Koncept pisma koje je Ante Mandić uputio Miroslavu Krleži 8. ožujka 1954. (kut. 16).

⁶⁸ *Muzička enciklopedija: 1: A-J*, ur. Josip Andreis (Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958).

⁶⁹ Marijan Bosnar i Hrvoje Gržina, "HR-HDA-2044. Begović Milan," (arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2016).

⁷⁰ HR-HDA-2044. Begović Milan, 84.23. Pisma koja je Bela Krleža uputila Milanu Begoviću 9. siječnja bez naznačene godine i 1. rujna 1926. (kut. 10); Batušić, "Bela Krleža," str. 4.

⁷¹ "Begovićev 'Pustolov pred vratima,'" *Metro-portal.hr*, 3. listopada 2008., pristupljeno 19. siječnja 2020. <http://m.metro-portal.hr/begovicev-pustolov-pred-vratima/12206>.

L. K.

Dragi i poštovani Begović!

Dozvolite mi da se iskreno
fajdunjam svim dobrim
željama koje vas prate
povodom vaše lepe slave.
Jutrasnjeg predstava
bila je niti lak! Naravno
mi žene, žele da smo vam
zahvalne za toliko vaše
sacrificiranje ženske
psihike. Uvijek vas podrška
oćam, do vidjenja!

Vaša Bele

9. 1.

Slika 7. Pismo Bele Krleže upućeno Milanu Begoviću, 9. siječnja 1926. HR-HDA-2044.
Begović Milan, 84.23 (kut. 10).

Drugo pismo Bela Krležu poslala je Begoviću 1. rujna iste godine iz Italije. Iako državu izrijeckom nije spomenula, ona je evidentna iz pomalo zagonetnoga sadržaja, što potvrđuje i literatura.⁷² U pismu koje odiše hitnošću Bela javlja Begoviću, koji je također u Italiji, da se izvjesna »Grofica« koja je u Belinoj pratnji mora hitno vratiti u Zagreb, no njih dvije nisu primile novac koji očekuju. Stoga Bela moli Begovića za posudbu 600 lira kako bi sutradan mogle otputovati. Grofica će zajam vratiti za nekoliko dana, a Bela obećava potvrditi primitak novca, koji bi Begović mogao poslati po sluzi. Da je doista riječ o neočekivanom i neugodnom obratu, Bela svjedoči i na kraju pisma: »Izvinite za sve, ali je ovo sasvim nenadano došlo, kao sve što je neugodno.«

Kao mogući razlozi takve hitne financijske pozajmice logično se nameću troškovi neplaniranoga povratka u Zagreb ili podmirenje hotelskoga smještaja u Italiji, no ipak je s nešto većom sigurnošću moguće pokušati identificirati osobu koja se krije iza nadimka Grofica. Najvjerojatnije je riječ o slovenskoj glumici Sofiji Borštnik (1868.-1948.), poznatoj i po umjetničkom imenu Zvonarjeva, koja je u travnju 1908. umjesto dotadašnje interpretatorice Ljerke Šram tumačila u zagrebačkom HNK glavnu žensku ulogu Napoleonove ljubavnice, grofice Marije Walewske, u Begovićevoj drami *Gospođa Walewska*, poznatoj i pod naslovom *Grofica Walewska*.⁷³

8. Obiteljski fond Tarnik

Fond obitelji Tarnik u 9 arhivskih kutija sadržava gradivo triju generacija te dobrostojeće osječke obitelji, a u njemu je najviše zastupljen imućni ljekarnik Juraj (Gjuro, Jurica) Tarnik (1888.-1973. ?), dugogodišnji mecena i prijatelj slikara Mirka Račkoga (1879.-1982.), o čemu svjedoči i njihova korespondencija u fondu.⁷⁴

U fondu je među korespondencijom Jurja Tarnika sačuvano i strojopisno pismo koje mu je 14. studenoga 1960. uputio Krleža iz Zagreba.⁷⁵ Na početku

⁷² Lasić, *Krleža*, str. 191.

⁷³ Usp. "Gospođa Walewska drama u pet činova / od Milana Begovića," digitalne snimke kazališnih plakata, *Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, pristupljeno 19. siječnja 2020., [Hrvatski biografski leksikon: 2: Bj-C, ur. Aleksandar Stipčević \(Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1989\), str. 173-174; "Šram, Ljerka," u *Hrvatska enciklopedija*: 10: *Sl-To*, ur. Slaven Ravlić \(Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2008\), str. 530. Za alternativni naziv drame usp. Vlaho Bogišić, "Begović, Milan," u *Krležijana*: 1: *A-Lj*, ur. Velimir Visković \(Zagreb Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993\), str. 58.](https://dizbi.hazu.hr/al/?pr=1&msq=Gospo%C4%91a+Walewska&mrfrf%5B10068%5D%5B45099%5D=a; Nikola Batušić,)

⁷⁴ Marijan Bosnar, "HR-HDA-772. Obiteljski fond Tarnik," (arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2011); Rozana Vojvoda, "Christian Iconography in Mirko Rački's Monumental Oil Paintings from 1926 between Demands of the Patron and the Artist's Choice," *Ikon* 8 (2015): str. 193-205.

⁷⁵ HR-HDA-772. Obitelj Tarnik, 1.22, Krleža, Miroslav (kut. 1). U NSK su među Krležinom korespondencijom sačuvana 3 pisma koja je Krleža od 1960. do 1970. uputio Jurju Tarniku, uključujući i

Krleža javlja Tarniku da se je već u nekoliko navrata kod stambenih vlasti zauzimao za rješavanje neugodnosti koje je Tarnik imao sa stanarima, a koje su po svemu sudeći prijetile očuvanju vrijedne zbirke umjetničkih slika Mirka Račkoga, koje je Tarnik pohranio u svojem stanu.⁷⁶ Krleža ističe da ni njegove intervencije nisu u tom pogledu jamstvo uspjeha: »Stvari, međutim, oko tih stambenih zapletaja stoje, nažalost, tako, da sam i ja stekao uvjerenje kako veoma često dobra namjera nije nikakva garancija da bi se neka misao i ostvarila u djelo, jer i ovi Vaši (meni nepoznati) stanari, po svoj prilici, poduzimaju u obranu svojih interesa sve što mogu, a kraj današnje nestašice stambenog prostora to je, dakako, s druge strane, pred stambenim vlastima argumenat, koji opet nije lišen svake dokazne snage.«

Tarnik je u svojem pismu Krležu uvjeravao u veliku važnost slikarskoga umijeća Mirka Račkoga u sklopu domaćega i europskoga slikarstva, smatrajući da su mu određeni slikari bili izrazito nenaklonjeni, što Krleža smatra neosnovanim. U odgovoru Tarniku po pitanju Račkoga nastupa diplomatski odmjereno: »Ja ne dijelim Vaše superlativno mišljenje da je Mirko Rački po svom artističkom značenju ravan najvećim umjetničkim umjetnicima kroz vjekove, ali opet isto tako ja ostajem kod svog, u raznim varijantama izgovorenog i formulisanog mišljenja, da slikar Rački, u okviru našeg hrvatskog likovnog života predstavlja pojavu, koja ni danas, iz retrospektive od šest decenija, nema razloga da bude negirana, kao da je nikada nije ni bilo.« Pri završetku pisma Krleža zahvaljuje na pozivu da dođe pogledati zbirku te za njezino institucionalno očuvanje savjetuje Tarniku da ju uz prikladnu financijsku naknadu preda Savjetu za prosvjetu i kulturu SRH ili Konzervatorskomu zavodu, a vrijedan luster HNK.

Mirko Rački u nekoliko je navrata tijekom kasnijih godina bio tema razgovora Krleže i Enesa Čengića, najviše povodom njegove stote godine života, kada je Krleža 14. listopada 1979. među ostalim ponovio bit svojih ranijih stavova iz pisma Tarniku, pritom dajući oduška vlastitoj samouvjerenosti: »Mirko Rački je historija naše politike i o njemu bih još jedini ja mogao nešto napisati i, to ovako *ex abrupto*, da ne idem studirati već da pišem što znam napamet... Račkoga bi trebalo ocijeniti relativno objektivno – pozitivno! Rekao sam već da nije

koncept toga pisma iz obiteljskoga fonda Tarnik, te 7 pisama istovjetnoga vremenskoga raspona koja je Juraj Tarnik uputio Krleži. Usp. Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 188 i 537.

⁷⁶ Gradivo fonda dodatno rasvjetljuje cjelokupni stambeni problem Jurja Tarnika, koji je na zagrebačkom Jabukovcu posjedovao kuću u kojoj je sa sustanarima stanovao u petosobnom stanu. Vlasti su mu 1947. namjeravale radi »javnoga interesa« oduzeti stan i preseliti ih, no nakon nekoliko žalbi u kojima Tarnik spominje i vrijednu zbirku slika Mirka Račkoga, koju čuva u njemu, do iseljenja nije došlo zbog prestanka postojanja navedenoga javnoga interesa. U fondu se također nalazi i detaljan popis 16 slika i 2 lusteri iz te umjetničke zbirke, koji je na licu mjesta 1947. sastavila i ovjerila Komisija za skupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina pri Ministarstvu prosvjete NRH. Dio slika iz zbirke otkupila je 1983. Umjetnička galerija u Dubrovniku. Usp. HR-HDA-772. Obitelj Tarnik, 25. Juraj Tarnik: razni dokumenti (kut. 4), 48. Juraj Tarnik: razni dokumenti (kut. 7) i 59. Juraj Tarnik: razni dokumenti (kut. 8).

Meštrovićeva kalibra i prosjeka, ali je u okviru našeg slikarstva poglavlje koje dugo traje i koje ima svoje negativnosti, ali mnogo više ima pozitivnog.«⁷⁷

9. Osobni fondovi Augusta Cesarca, Igora Karamana, Bernarda Stullija i Milke Trnine, te obiteljski fond Vojnović

U navedenim se fondovima nalazi po jedan do dva komada korespondencije Miroslava ili Bele Krleže bez bitnije sadržajne vrijednosti, pa ih je stoga dostatno tek sažeto spomenuti.

U osobnom fondu (HR-HDA-1014) književnika i Krležina prijatelja i suradnika Augusta Cesarca (1893.-1941.) sačuvana je razglednica koju mu je Krleža uputio 18. kolovoza 1931. iz Krapinskih toplica u šaljivom tonu, oslovivši ga sa »Zdravo stara Remeto!«⁷⁸ i potpisavši se »Fridericvs«, latinskom inačicom svojega osobnoga imena.⁷⁹

Rukopisna ostavština (HR-HDA-1043) povjesničara i arhivista Igora Karamana (1927.-1995.) sadržava pismo koje je mu Krleža uputio 14. veljače 1978. kao još uvijek formalni direktor Leksikografskoga zavoda, unatoč tomu što zbog sve veće nepokretnosti više nije napuštao svoj dom na Gvozdu. Zavod je tada provodio predradnje potrebne za početak rada na *Bibliografskom leksikonu Hrvatske* (današnji *Hrvatski biografski leksikon*), te je u tu svrhu organizirao savjetovanje o koncepciji, metodologiji i organizaciji rada, na koje je tim pismom pozvan i Karaman. Iako je na pismu rukom dopisao da je na nj odgovorio 7. ožujka, odgovor nije sačuvan u fondu, tako da nije poznato je li naposljetku sudjelovao na savjetovanju, a do smrti 1995. ime mu nije navedeno u impresumima suradnika u izradi biografskih natuknica u dotad objavljenim svescima *Leksikona*.⁸⁰

Osobni fond (HR-HDA-1779) Bernarda Stullija (1915.-1985.), također povjesničara i arhivista, dugogodišnjega ravnatelja HDA, sadržava nedatirani strojopisni koncept pisma koje je Stulli uputio Krleži i Krležin strojopisni odgovor od 2. rujna 1963. godine.⁸¹ Prvim pismom Stulli dostavlja Krleži pošiljku njegova mađarskoga prevoditelja Zoltána Csuke, koju je odsutnomu Krleži posredstvom Stullijeve supruge na proputovanju kroz Zagreb ostavio izvjesni dr. Važonji. Krleža u odgovoru zahvaljuje Stulliju i potvrđuje primitak pošiljke s neimenovanim knjigom.

⁷⁷ Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Ples na vulkanima*, str. 281.

⁷⁸ *Remeta*, arhaičan izraz za pustinjaka ili isposnika.

⁷⁹ HR-HDA-1014. Cesarec August, 4-IIIE/446. Dopisnica Miroslava Krleže (kut. 4). Njezin sadržaj citira i Lasić, *Krleža*, str. 218.

⁸⁰ HR-HDA-1043. Karaman Igor, 8.71. Krleža Miroslav (kut. 36).

⁸¹ HR-HDA-1779. Stulli Bernard, 3.2.1. Krleža Miroslav (kut. 55). Izvorno Stullijevo pismo i koncept Krležina odgovora čuvaju se u NSK. Usp. Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 183 i 221.

Hrvatski glumac, kazališni redatelj, prevoditelj i publicist Mato Grković (1898.-1973.) autor je monografije o opernoj pjevačici Milki Trnini (1863.-1941.) iz 1966., pa je slijedom toga u njezinu osobnom fondu (HR-HDA-1791) sačuvana i manja cjelina gradiva koja se odnosi na Grkovićevu pripremu toga izdanja, a tu je smješteno i 4 komada korespondencije koju je zaprimio. Bela Krleža, njegova glumačka partnerica u drami *Gospoda Glembajevi*, uputila mu je tijekom već spomenutoga boravka u Parizu s Krležom 1950. razglednicu čija izbljudjela tinta i Belin rukopis onemogućavaju potpunu čitljivost. Ipak, razaznaje se da u tamošnjem okruženju misli na njega, što ne čudi, jer je Grković studijskim boravkom u Parizu, te prevoditeljskim i redateljskim radom bio znatno vezan za francusku kulturu i jezik.⁸²

Najposlije, u arhivskom fondu obitelji Vojnović (HR-HDA-781), među korespondencijom Ksenije Vojnović (1898.-1991.), mlađe kćeri povjesničara, političara i diplomata Luje (1864.-1951.), nalazi se jedna neispisana posjetnica Bele Krleže.

10. Zaključak

Unatoč relativno manjoj sveukupnoj količini korespondencije Miroslava i Bele Krleže u osobnim i obiteljskim fondovima i zbirkama HDA, njezina sadržajna vrijednost većinom nadopunjava dosad istraženo dopisivanje istaknutoga književnika u sklopu njegova spisateljskoga rada ili dugogodišnjega leksikografskoga i društvenoga angažmana nakon Drugoga svjetskoga rata, a korespondencija njegove supruge ocrtava konture njezina profesionalnoga i svakodnevnoga života kao supruge eminentnoga književnika.

Krležino korespondiranje s raznovrsnim stvarateljima arhivskoga gradiva otkriva piščevu naklonjenost osobama poput dugogodišnjega suradnika i prijatelja Marijana Matkovića ili dobronamjernih znatiželjnika i apelanata, kao što su bili Aleksandar Keško, Juraj Tarnik i Krešimir Lukatela. Krležine prosudbe koje je u pismima donosio o svojim djelima, suvremenicima ili pojedinim temama upotpunjuju dosada objavljenu publicistiku. U konceptima pisama koja su Krleži namijenili pojedinci poput Ante Mandića i Bogdana Radice prevladava dojam Krležina društvenoga utjecaja i uvjerenja da svojim ugledom i kontaktima s najznačajnijim pripadnicima političke nomenklature socijalističke Jugoslavije može omogućiti uspješno rješavanje određenih problema ili nečije egzistencije i zapo-

⁸² HR-HDA-1791. Trnina Milka, 2. Korespondencija Mate Grkovića, Bela (kut. 1). Usp. Jasna Ivančić, "Grković, Mato," u *Hrvatski biografski leksikon: 5: Gn-H*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), str. 225-226. Krležina ostavština u NSK sadržava 3 Grkovićeva pisma upućena Krleži od 1938. do 1972. i 34 njegova pisma upućena Belu u razdoblju od 1940. do 1973. godine. Usp. Kosić, *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, str. 305 i 612-613.

slenja. Napon snage Krležina književnoga stvaralaštva iz 1930-ih odaju njegova pisma upućena Blažu Jurišiću.

Sačuvana korespondencija Bele Krleže Marijanu Matkoviću potvrđuje njezinu sklonost interveniranju sa svrhom odabira kazališnih uloga koje je smatrala sebi najpodesnijima, što joj je bilo omogućeno zahvaljujući suprugovu društvenom statusu. Prisnost, srdačnost i duhovitost istovremeno je obilježje njezina dopisivanja s osobama poput Matkovića i Milana Begovića, kojima je očito bila sklona i privržena. Sustavno istraživanje cjelokupnoga epistolarnoga gradiva Bele Krleže čeka buduće istraživače, s obzirom na dosad neistraženo njezino korespondiranje s različitim osobama.

Sličan posao predstoji kada je u pitanju znanstvena obrada sveukupne korespondencije Miroslava Krleže. Obradeno epistolarno arhivsko gradivo bračnoga para Krleža iz rukopisnih ostavština i zbirki središnje hrvatske arhivske ustanove korak je u tom smjeru. Za očekivati je da će redoviti prilivi novih osobnih i obiteljskih rukopisnih ostavština u HDA sadržavati dodatnu količinu korespondencije Miroslava i Bele Krleže koja će omogućiti zaokruženiju cjelovitost takvih istraživanja.

POPIS IZVORA

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-772. Obitelj Tarnik.

HR-HDA-781. Obitelj Vojnović.

HR-HDA-803. Jurišić Blaž.

HR-HDA-1014. Cesarec August.

HR-HDA-1043. Karaman Igor.

HR-HDA-1057. Mandić Ante.

HR-HDA-1769. Radica Bogdan.

HR-HDA-1770. Rašica Božidar.

HR-HDA-1779. Stulli Bernard.

HR-HDA-1791. Trnina Milka.

HR-HDA-1801. Razne osobe.

HR-HDA-2044. Begović Milan.

HR-HDA-2076. Matković Marijan.

Literatura

Badurina, Marino. "Bogdan Radica – hrvatska veza sa svijetom." *Hrvatski povijesni portal*, 26. kolovoza 2014. Pristupljeno 18. siječnja 2020., <https://povijest.net/bogdan-radica-hrvatska-veza-sa-svijetom/>.

Batušić, Nikola. "Bela Krleža: Kronologija." *Muzej Grada Zagreba*. Pristupljeno 11. siječnja 2020. <http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Bela%20kronologija%20screen.pdf>.

Batušić, Nikola. "Borštnik, Sofija." U *Hrvatski biografski leksikon: 2: Bj-C*, ur. Aleksandar Stipčević, str. 173-174. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1989.

"Begović, Milan." U *Krležijana: 1: A-Lj*, ur. Velimir Visković, str. 58-59. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

"Begovićev 'Pustolov pred vratima'." *Metro-portal.hr*, 3. listopada 2008. Pristupljeno 19. siječnja 2020. <http://m.metro-portal.hr/begovicev-pustolov-pred-vratima/12206>.

Bogišić, Vlaho. "Forum." U *Krležijana: 1: A-Lj*, ur. Velimir Visković, str. 266-257. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Bosnar, Marijan, Hrvoje Gržina. "HR-HDA-2044. Begović Milan." Arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2016.

Bosnar, Marijan, Melina Lučić. "HR-HDA-1801. Razne osobe." Arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, prosinac 2019.

Bosnar, Marijan. "HR-HDA-1769. Autorski rad Bogdana Radice." Arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019.

Bosnar, Marijan. "HR-HDA-1769. Radica Bogdan." Arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019.

Bosnar, Marijan. "HR-HDA-2076. Matković Marijan." Abecedni popis korespondenata po arhivskim kutijama, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2019.

Bosnar, Marijan. "HR-HDA-772. Obiteljski fond Tarnik." Arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2011.

Bosnar, Marijan. "Korespondencija Josipa Matasovića u njegovom osobnom arhivskom fondu u Hrvatskom državnom arhivu." *Arhivski vjesnik* 53 (2010): str. 311-321.

Bosnar, Marijan. "Miroslav Krleža u iseljeničkoj hemeroteci iz rukopisne ostavštine Nikole Čolaka." *Arhivski vjesnik* 58 (2015): str. 229-253.

Čengić, Enes. *S Krležom iz dana u dan (1956-1975): Balade o životu koji teče*. Zagreb: Globus, 1985.

Čengiđ, Enes. *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Ples na vulkanima*. Zagreb: Globus, 1985. [Pogrešno je naveden opseg godina na naslovnici: knjiga obuhvaća razdoblje od 1978. do 1979. godine.]

Čengiđ, Enes. *S Krležom iz dana u dan (1975-1977): Trubač u pustinji duha*. Zagreb: Globus, 1985.

Čengiđ, Enes. *S Krležom iz dana u dan (1980-1981): U sjeni smrti*. Zagreb: Globus, 1985.

Čengiđ, Enes. *S Krležom iz dana u dan (1981-1988): Post mortem I*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Čengiđ, Enes. *S Krležom iz dana u dan (1989-1990): Post mortem II*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Foretić, Dinko. "Životopis." U *Krležijana: 2: M-Ž*, ur. Velimir Visković, str. 552-589. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999.

Franić Tomić, Viktorija. "Nepoznati dokumenti o Grgi Novaku i Miroslavu Krleži, koji osvjetljavaju kulturnu atmosferu sredine stoljeća u Hrvatskoj." *Croatica et Slavica Iadertina* 6 (2010): str. 313-326.

Gerner, Eliza. "Uspomena na Marijana." *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost* 10, br. 29-30 (2007): str. 156-159.

Gerner, Eliza. *Kazalište kao sudbina: Hrvatske dramske dive*. Zagreb: Hena com, 2001.

Gerner, Eliza. *Oproštaj s Gvozdom: Razgovori s Krležom*. Zagreb: Biroti-sak, 1993.

"Gospođa Walewska drama u pet činova / od Milana Begovića." Digitalne snimke kazališnih plakata. *Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Pristupljeno 19. siječnja 2020., <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&msq=Gospo%C4%91a+Walewska&mrf%5B10068%5D%5B45099%5D=a>.

"Hay Fever." *Theatricalia*. Pristupljeno 12. siječnja 2020. <https://theatricalia.com/play/2w8/hay-fever/production/9yk>.

Ivančić, Jasna. "Grković, Mato." U *Hrvatski biografski leksikon: 5: Gn-H*, ur. Trpimir Macan, str. 225-226. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

Kljaić, Stipe. "Bogdan Radica o Miroslavu Krleži." Najava predavanja 25. siječnja 2018. *Hrvatski državni arhiv*. Pristupljeno 17. siječnja 2020., <http://www.arhiv.hr/Portals/0/Novosti/kulturni%20cetvrtak%202018-01-25.pdf>.

Kolanović, Josip, ur. *Pregled arhivskih fondova i zbirke Republike Hrvatske: Sv. 1*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2007.

Kosić, Ivan, ur. *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže: Katalog*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2002.

Krleža, Miroslav. "Odlomci romansirane biografije Frana Supila: O pedesetogodišnjici smrti 1917-1967: Po rukopisu iz godine 1924." *Forum* 6, br. 5-6 (1967): str. 549-575.

Krleža, Miroslav. *Bela, dijete drago*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

Krleža, Miroslav. *Dnevnik*. Sarajevo: Oslobođenje, 1981.

Krleža, Miroslav. *Pisma*. Sarajevo: Oslobođenje, 1988.

Krleža, Miroslav. *Zapisi s Tržiča*. Sarajevo: Oslobođenje, 1988.

Lasić, Stanko. *Krleža: Kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982.

Lasić, Stanko. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži: Knjiga šesta: Silazak s povijesne scene*. Zagreb: Globus, 1993.

Lauer, Reinhard. *Miroslav Krleža – hrvatski klasik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.

Lučić, Melina, Tatjana Ujčić, Ivan Majnarić. "HR-HDA-1057. Mandić Ante." Arhivski popis, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005.

Lučić, Melina. "Osobni arhivski fondovi i specijalizirani arhivi na primjeru književnika." U *Radovi 46. savjetovanja hrvatskih arhivista: Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan arhiva*, ur. Silvija Babić, str. 75-86. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2012.

Lučić, Melina. *Osobni arhivski fondovi: Arhivistički pogled na prikupljanje, obradbu i interpretaciju rukopisnih ostavština u baštinskim institucijama*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.

"Mandić, Ante." U *Hrvatska enciklopedija: 7: Mal-Nj*, ur. August Kovačec, str. 30. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.

"Matković, Marijan." U *Hrvatska enciklopedija: 7: Mal-Nj*, ur. August Kovačec, str. 141. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.

Mihanović, Nedjeljko. "Tomičić, Zlatko." U *Hrvatska književna enciklopedija: 4: S-Ž*, ur. Velimir Visković, str. 311-312. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012.

Morley, Sheridan. *Noël Coward*. London: House Publishing, 2005.

Muzička enciklopedija: 1: A-J, ur. Josip Andreis. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958.

Papini, Giovanni. "Imanuel Kant." Preveo Bogdan Radica. *Književna republika: Mesečnik za sve kulturne probleme* 2, br. 9-10 (1925): str. 401-415. [Autor potpisan kao: Điovani Papini.]

Radica, Bogdan. "Krleža redivivus." *Hrvatski glas* 34, br. 50-51 (1962): str. 9-12.

Radica, Bogdan. "Krležina – Croatica." *Hrvatski glas* 35, br. 32 (1963): str. 3.

Radica, Bogdan. "Miroslav Krleža: Od prosudba kroz rasudbe do prosudba." *Hrvatska revija* 29, br. 1 (1979): str. 46-69.

Radica, Bogdan. "Miroslav Krleža: Post Mortem." *Hrvatski glas* 53, br. 2 (1982): str. 2-3.

Radica, Bogdan. "Otvoreno pismo Miroslavu Krleži." *Hrvatska revija* 22, br. 4 (1972): str. 419-428.

"Radica, Bogdan." U *Hrvatska enciklopedija: 9: Pri-Sk*, ur. Slaven Ravlić, str. 144. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007.

Rako, Biserka, Vlaho Bogišić. "Matković, Marijan." U *Krležijana: 2: M-Ž*, ur. Velimir Visković, str. 24-26. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999.

Saganić, Gvido. "Već 1945. bilo je jasno da je federalizam – papirnata maska!" Razgovor s Bogdanom Radicom. *Nova Hrvatska* 21, br. 17 (1979): str. 11-12.

Senker, Boris. "Glasna publika." *Dani hrvatskog kazališta* 42 (2016): str. 55-91.

Splivalo-Rusan, Jagoda. "Radica, Bogdan." U *Krležijana: 2: M-Ž*, ur. Velimir Visković, str. 250. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999.

Šentija, Josip. *S Krležom nakon '71.: Zapis iz leksikografskog rokovnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2011.

"Šram, Ljerka." U *Hrvatska enciklopedija: 10: Sl-To*, ur. Slaven Ravlić, str. 530. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2008.

Štajminger, Ivona. "Miroslav Krleža i emigrantska Hrvatska revija." Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2017.

Vitinger, Jadranka, Berislav Mratinić. "HR-HDA-803. Jurišić Blaž." Arhivski popis po kutijama, arhivski popis po korespondentima, Hrvatski državni arhiv, 2019.

Vojvoda, Rozana. "Christian Iconography in Mirko Rački's Monumental Oil Paintings from 1926 between Demands of the Patron and the Artist's Choice." *Ikon* 8 (2015): str. 193-205.

Zelmanović, Đorđe. "Korespondencija." U *Krležijana: 1: A-Lj*, ur. Velimir Visković, str. 474-481. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Summary

THE CORRESPONDENCE OF MIROSLAV AND BELA KRLEŽA IN PERSONAL AND FAMILY PAPERS AND ARCHIVAL COLLECTIONS OF THE CROATIAN STATE ARCHIVES

The paper gives an overview and outlines the basic characteristics of the correspondence of the renowned Croatian writer Miroslav Krleža (1893-1981) and his wife, the theatrical actress Bela (1896-1981), which are kept in the personal and family papers and archival collections of the Croatian State Archives. This batch of their correspondence has not been researched and only several letters of M. Krleža had been published in the 1988 book of his letters. Besides basic information about the quantity and timeframe of the correspondence, the emphasis is put on their contents, the latter often including Krleža's views on various topics and individuals, while at the same time providing insight into his and Bela's relationships with its recipients, as well as preoccupations that were on their mind at the time. The contents of letters and postcards are described or, in cases of greater value, quoted and additionally supplemented by the facts available from the archival material of the fonds/collections in question, and information from published sources that deal with M. and B. Krleža. Often the information revealed in the letters that only have a date enable after closer scrutiny to establish the year when they were written. The correspondence of the Krleža spouses is currently kept in 9 personal and 2 family papers, as well as 1 collection, namely: HR-HDA-772. Tarnik Family Papers, HR-HDA-781. Vojnović Family Papers, HR-HDA-803. Jurišić Blaž, HR-HDA-1014. Cesarec August, HR-HDA-1043. Karaman Igor, HR-HDA-1057. Mandić Ante, HR-HDA-1059. Matasović Josip, HR-HDA-1769. Radica Bogdan, HR-HDA-1779. Stulli Bernard, HR-HDA-1791. Trnina Milka, HR-HDA-1801. Collection of Various Individuals, HR-HDA-2044. Begović Milan and HR-HDA-2076. Matković Marijan. The largest quantity is kept in the latter i.e. the total of 40 correspondence units. Marijan Matković was a prolific playwright, manager of the Croatian National Theatre during the period when B. Krleža was already an established actress in its drama section, and the editor-in-chief of the *Forum* literary journal which M. Krleža initiated and whose frequent collaborator he was. M. Krleža's letters to Matković cover various subjects, from attempts to secure Bela's leave from the theatre during his duties in Paris in 1950, his endeavours to use his social influence in order for certain works of other authors to be published, to Krleža's involvement with various details regarding the publishing of *Forum* and at one point his displeasure with the direction the journal was taking. On the other hand, Bela's letters to Matković, often more facetious and charming in tone, testify not only of the long-time friendship between the two families and her affection for the recipient, but also give hints of her privileged status in the Croatian National Theatre due to her husband's importance and reputation in

the socialist Yugoslavia. Whereas in the letters sent to Aleksandar Keško, a cultural worker from Sarajevo, among other things Krleža answers his questions on various topics and at times writes passages common to his novels or essays, his correspondence with the prominent Croatian publicist and émigré Bogdan Radica shows how their personal relationship changed over the years due to insurmountable political differences. A topic pertaining to the Croatian dissident poet Zlatko Tomičić, raised in Radica's letter intended for Krleža, demonstrates that during his old age Krleža, in conversations published by his long-time associate Enes Cengić, was either prone to fabrications or absent-mindedness. Krleža's letters from 1931 to Blaž Jurišić, a linguist and a journal editor, show him at the very peak of his literary activity in what was to be his most productive decade. The letters written to Krleža by Ante Mandić, a politician and a solicitor, just like Krleža's letter to Juraj Tarnik, a chemist from Osijek, affirm Krleža as a person of influence in Tito's Yugoslavia, whose connections and status were perceived to enable rectifying certain problems, such as employment in the Lexicographical Institute he headed or the issue of subtenants. Of the two letters written by Bela Krleža to the esteemed Croatian writer Milan Begović in 1926, the cryptic identity of a person called 'The Countess' in the second letter can be identified with considerable certainty through cast names on theatrical posters of Begović's plays. The correspondence in the remaining fonds is of a lesser value and is therefore described to a lesser degree. It can be concluded that the correspondence of Miroslav and Bela Krleža in the mentioned fonds and collections of the Croatian State Archives supplements the so far uncomplete research of this particular field. New acquisitions of personal/family papers will undoubtedly augment the total quantity of their letters kept in the central Croatian archival institution and thusly enable further and more complete research.

Keywords: *correspondence; Miroslav Krleža; Bela Krleža; personal papers; family papers; archival collection; Marijan Matković; Bogdan Radica*